

А. О. Гордеюк

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

А. О. Гордеюк

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Конспект лекцій

Харків «ХАІ» 2022

УДК 347(075.8)
Г68

Рецензенти: д-р юр. наук, проф. І. В. Зозуля,
канд. юр. наук, доц. Л. В. Леонтьєва

Гордеюк, А. О.

Г68 Цивільне право [Текст] : консп. лекцій / А. О. Гордеюк. – Харків :
Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харків. авіац. ін-т», 2022.
– 72 с.

ISBN 978-966-662-897-1

Розкрито основні питання за темами «Право власності», «Право інтелектуальної власності», «Спадкове право». Наведено поняття ключових категорій у зазначених сферах, висвітлено правові засади відповідних підгалузей та інститутів цивільного права.

Для студентів денної і заочної форм навчання, що вивчають дисципліну «Цивільне право» за спеціальністю «Право».

Бібліогр.: 45 назв

УДК 347(075.8)

ISBN 978-966-662-897-1

© Гордеюк А. О., 2022
© Національний аерокосмічний
університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут», 2022

Лекція 1. ПРАВО ВЛАСНОСТІ (I частина)

План лекції

1. Поняття права власності в об'єктивному і суб'єктивному розумінні.
2. Суб'єкти і об'єкти права власності.
3. Зміст права власності.
4. Загальні засади здійснення права власності.
5. Поняття та види підстав набуття права власності.

1. Поняття права власності в об'єктивному і суб'єктивному розумінні

Інститут права власності є фундаментальним і комплексним у цивільному праві. Власність як економічна категорія характеризується привласненням індивідуумом або групою індивідуумів матеріальних благ, створених природою або людською працею. Ставлення особи до речі як до своєї є можливим лише тоді, коли інші особи ставляться до цієї речі як до чужої. Але зазначеного недостатньо для ствердження про існування права власності, об'єктивно воно має бути поєднане зі здійсненням певних можливостей щодо свого майна, які називають правомочностями власника. Гарантування здійснення правомочностей власника є можливим за наявності правового забезпечення у сфері відносин власності. У Цивільному кодексі України (далі – ЦКУ) інституту права власності присвячена Книга III. Отже, цивілісти розглядають поняття права власності в об'єктивному та суб'єктивному розумінні. В об'єктивному розумінні право власності визначається як система норм, що регулюють суспільні відносини щодо володіння, користування та розпорядження власника своїм майном. У суб'єктивному розумінні право власності – це суб'єктивне цивільне право на майно, що гарантовано державою і є дозволом для власника діяти на свій розсуд та у своїх інтересах, але таким чином, щоб відповідні дії не порушували норми закону. Існує чимало доктринальних визначень права власності, легальне його поняття (тобто згідно із законом) надається у ч. 1 ст. 316 ЦКУ: «Правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб». Із змісту норми виходить, що законодавець подає поняття права власності у суб'єктивному сенсі. А із наданих вище понять впливає, що право власності у суб'єктивному розумінні містить у своєму складі право на власні дії, право вимоги від інших осіб утримуватися від подібних дій стосовно майна власника, право захисту.

Право власника на власні дії характеризується як пряме та безпосереднє панування над річчю; виключне панування особи над річчю, тобто без втручання інших осіб; абсолютне право, яке передбачає для інших осіб пасивний обов'язок утримуватися від тих дій щодо майна власника, на які він, як власник, має право.

Слід звернути окрему увагу на питання виділення певних форм, типів і видів права власності. Із змісту ст. 41 Конституції України виходить, що Основний Закон визначає три форми власності: приватну, державну і комунальну. У ст. 324 ЦКУ прописано про зміст права власності українського народу, статтями 325–327 ЦКУ право приватної власності, право державної власності та право комунальної власності.

До того ж як особливий вид права власності законодавець виділяє довірчу власність, а у межах інституту спільної власності виокремлює два її види – часткову та сумісну (ч. 2 ст. 355 ЦКУ).

Щодо права приватної власності відповідно до ч. 3 ст. 325 ЦКУ склад, кількість та вартість майна, яке може бути у власності фізичних та юридичних осіб, не є обмеженими. Однак законом може бути обмежено розмір земельної ділянки, яка може бути у власності фізичних і юридичних осіб.

Одна із доктринальних точок зору щодо типів, форм та видів права власності полягає у доцільності визначення співвідношення між формами, типами і видами права власності, що дозволяє виявити таку їх ієрархію: типи – це публічна та приватна власність; форми – у межах публічного типу – власність українського народу, державна та комунальна, а приватного типу – власність юридичних і фізичних осіб; види у межах кожної форми: види державної власності (власність держави Україна, власність Автономної Республіки Крим (далі – АРК)), види комунальної власності (власність територіальних громад міста, села, селища), види приватної власності фізичних осіб (громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства), види приватної власності юридичних осіб (товариств, установ).

2. Суб'єкти і об'єкти права власності

Відповідно до ч. 1 ст. 318 ЦКУ суб'єктами права власності є український народ та інші учасники цивільних відносин, визначені ст. 2 ЦКУ. Із змісту ст. 2 ЦКУ виходить, що суб'єктами права власності є фізичні та юридичні особи як суб'єкти приватного права (ч. 1 ст. 2 ЦКУ), а також держава Україна, АРК, територіальні громади, іноземні держави та інші як суб'єкти публічного права (ч. 2 ст. 2 ЦКУ). Усі суб'єкти права власності є рівними перед законом (ч. 2 ст. 318 ЦКУ).

Об'єктами права власності можуть бути такі об'єкти цивільних прав, які мають речово-правовий характер, існують об'єктивно в тій чи іншій матеріалізованій формі, що доступна для здійснення реального володіння, користування та розпорядження. Отже, під об'єкти права власності підпадають окремі рухомі та нерухому речі або їх сукупність. До об'єктів права власності можна віднести тварин, на яких поширюється правовий режим речі (ст. 180 ЦКУ), цінні папери (гл. 14 ЦКУ).

Певні об'єкти права власності можуть бути тільки об'єктами права державної власності. До цих об'єктів належить майно, що становить матеріальну основу суверенітету України і забезпечує її соціальний та економічний розвиток, а також підприємства та інше майно, яке використовуються для здійснення підприємницької діяльності з метою отримання прибутку.

Об'єктом права комунальної власності є майно, що перебуває у власності територіальної громади, це майно є матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування (ст. 143 Конституції України). Відповідно до ч. 1 ст. 327 ЦКУ у комунальній власності є майно, у тому числі грошові кошти, яке належить територіальній громаді.

У ч. 1 ст. 324 ЦКУ визначаються об'єкти права власності українського народу (земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться у межах території України, природні ресурси її континентального шельфу).

Також законодавець виділяє як об'єкти права власності об'єкти природи (природні ресурси). Тобто це земля, вода, надра, атмосферне повітря, тваринний світ, природно-заповідний фонд, континентальний шельф. Право власності на природні ресурси регулюються спеціальними законами: «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про тваринний світ», «Про природно-заповідний фонд», «Про атмосферне повітря», а також Земельним кодексом, Кодексом про надра та ін. У ЦКУ достатньо детально здійснюється правове регулювання земельних відносин. Право власності на землю (земельну ділянку) визначається у гл. 37 ЦКУ. Специфічність землі як об'єкта права власності полягає у її подвійній правовій природі, оскільки у широкому розумінні земля виступає об'єктом права власності українського народу, а у вузькому – земельні ділянки є об'єктом власності всіх учасників цивільних відносин. Відповідно до ч. 3 ст. 325 ЦКУ встановлено можливість обмеження розміру земельної ділянки, яка може бути у власності юридичної і фізичної осіб.

Детальному правовому регулюванню у ЦКУ підлягає право власності на житло (гл. 28 ЦКУ). Відповідно до ст. 379 ЦКУ житлом фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше жиле приміщення, призначені та придатні для постійного або тимчасового проживання в них.

3. Зміст права власності

Відповідно до ч. 1 ст. 317 ЦКУ зміст права власності складається з права володіння, права користування, права розпорядження власника своїм майном.

Право володіння – це, перш за все, юридичне панування особи над річчю. Володіння як правомочність власника слід відрізнити від володіння, яке здійснюється на підставі договорів (найму – ст. 759 ЦКУ, позички – ст. 827 ЦКУ). У цьому випадку йдеться про речове право на чужу річ, ці відносини регулюються ст. 31 ЦКУ «Право володіння чужим майном», коли володільцем чужого майна є особа, яка фактично тримає його у себе. Але фактичне володіння не завжди може бути оснований на праві. У цьому випадку володіння може бути незаконним добросовісним або незаконним недобросовісним, коли незаконним добросовісним володільцем є та особа, яка фактично володіє чужим майном, але на момент набуття цього майна не знала і не могла знати, що воно чуже, а незаконним недобросовісним володільцем є та особа, яка знає або могла б знати, що неправомірно володіє чужою річчю.

Право користування – це право на здобуття з речі її корисних властивостей, привласнення плодів і прибутків, що дає річ. Зазвичай право користування не відділяється від правомочності володіння, але у деяких випадках останнє може передаватися іншій особі без права користування (наприклад, при закладі, коли у заставу передають рухомі речі).

Право на розпорядження – це право власника визначати юридичну долю речі (продати, подарувати тощо). Якщо правомочності володіння та користування власник може передати іншим особам, то правомочність розпорядження, зазвичай, здійснює тільки власник. Винятком може бути примусове вилучення майна у боржника і продаж його на задоволення вимог кредитора.

4. Загальні засади здійснення права власності

Здійснення права власності – це умови та порядок реалізації власником своїх правомочностей володіння, користування та розпорядження своїм майном. Одне із основних правових положень щодо здійснення права власності визначається у ст. 316 ЦКУ, де прописано, що правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону з власної волі, незалежно від волі інших осіб. Це положення конкретизується у ст. 319 ЦКУ, де у ч. 1 ст. 319 ЦКУ наголошується, що власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на свій розсуд, а у ч. 2 – власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону, при цьому при здійсненні

своїх прав та виконанні обов'язків власник зобов'язаний додержуватися моральних засад суспільства. Принцип свободи здійснення права власності підтримується ч. 6 ст. 319 ЦКУ про те, що держава не втручається у здійснення власником права власності. Крім того, ч. 3 ст. 319 ЦКУ усім власникам при здійсненні права власності гарантуються (забезпечуються) рівні права. Однак законодавець зобов'язує (ч. 4 ст. 319 ЦКУ) власника не використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі (ч. 5 ст. 319 ЦКУ). Ці положення відповідають змісту ст. 13 Конституції України, де прописано: власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільства. Обмеження права власності передбачається частинами 7, 8 ст. 319 ЦКУ, де визначається можливість обмеження або припинення діяльності власника або його зобов'язання допустити до користування його майном інших осіб лише у випадках і порядку, встановлених законом, а також особливості здійснення права власності на культурні цінності.

5. Поняття та види підстав набуття права власності

Підстави набуття права власності – це певні юридичні факти при настанні яких виникає, змінюється та припиняється право власності. Статтею 328 ЦКУ визначаються основні положення щодо набуття права власності: право власності набувається на підставах, що не заборонені законом, зокрема із правочинів (ч. 1 ст. 328 ЦКУ); право власності вважається набутим правомірно, якщо інше право не впливає із закону або незаконність набуття права власності не встановлена судом (ч. 2 ст. 328 ЦКУ). З цих положень виходить презумпція законності набуття права власності, тобто право власності вважається набутим правомірно, якщо інше прямо не передбачається законом або якщо факт незаконності набуття права власності встановлений рішенням суду. У цивілістичній літературі підстави набуття (або виникнення) права власності класифікують за різними видами. Особливо важливим є поділ зазначених підстав за критерієм правонаступництва на *первісні* та *похідні*.

До *первісних* належать такі, на підставі яких право власності на річ виникає вперше без правонаступництва, тобто не передається від одного суб'єкта відносин права власності до іншого, а саме, набуття: права власності на новостворене майно та на об'єкти незавершеного будівництва (ст. 331 ЦКУ); права власності на перероблену річ (ст. 332 ЦКУ); як привласнення загальнодоступних дарів природи (ст. 333 ЦКУ); права власності на безхазяйну річ (ст. 335 ЦКУ); права власності на знахідку (статті 337, 338 ЦКУ); права власності на рухому річ, від якої власник відмовився (ст. 336 ЦКУ); права власності на бездоглядну домашню тварину (статті 340, 341 ЦКУ); права власності на скарб (ст. 343

ЦКУ); право власності на плоди (ч. 2 ст. 189 ЦКУ); права власності за набувальною давністю (ст. 344 ЦКУ).

До *похідних* підстав належать підстави, за якими права власності одного суб'єкта встановлюється на підставі права власності попереднього суб'єкта, тобто має місце правонаступництво. І серед зазначених підстав слід визначити: набуття права власності за договором (ст. 334 ЦКУ); набуття права власності унаслідок приватизації державного майна та майна, що є в комунальній власності (ст. 345 ЦКУ); набуття права власності унаслідок спадкування (ст. 1216); набуття права власності унаслідок переходу майна при реорганізації та перетворенні юридичної особи (ч. 2 ст. 104, статті 107–109 ЦКУ).

Слід звернути увагу на поділ підстав набуття права власності залежно від способу набуття цього права на *загальні та спеціальні*. Зокрема, виділяють *загальні* способи набуття права власності, коли це право може бути набуто будь-якою особою на підставі правочину, виготовлення продукції тощо, а *спеціальними* підставами, наприклад, буде набуття права власності державою на скарб, що є пам'яткою історії та культури (ч. 4 ст. 343 ЦКУ), комунальної власності на безхазяйне майно (ст. 335 ЦКУ) тощо.

Запитання для самоконтролю

1. Визначіть поняття права власності в об'єктивному розумінні
2. Визначіть поняття права власності у суб'єктивному розумінні.
3. Наведіть легальне поняття права власності.
4. Форми та види права власності, що визначені у законодавстві.
5. Визначіть співвідношення типів, форм та видів права власності.
6. Визначіть суб'єкти права власності.
7. Визначіть об'єкти права власності.
8. Визначіть зміст права власності.
9. Охарактеризуйте правовий зміст права володіння.
10. Охарактеризуйте правовий зміст права користування.
11. Охарактеризуйте правовий зміст права розпорядження.
12. Виділіть основні правові положення щодо здійснення права власності.
13. Визначіть принципові засади набуття права власності (ст. 328 ЦКУ).
14. Окресліть класифікацію підстав набуття права власності (первісні, похідні, загальні, спеціальні).

Лекція 2. ПРАВО ВЛАСНОСТІ (II частина)

План лекції

1. Момент набуття права власності.
2. Набувальна давність.
3. Підстави припинення права власності.
4. Захист права власності.
5. Окремі види позовів про захист права власності.
6. Загальна характеристика речових прав на чуже майно.

1. Момент набуття права власності

Питання моменту набуття права власності пов'язане з більш загальним питанням «набуття права власності», а саме, із підставами набуття права власності, так, у ч. 1 ст. 328 ЦКУ прописано, що право власності набувається на підставах, що не заборонені законом, зокрема із правочинів. У гл. 24 «Набуття права власності» законодавець визначає особливості та порядок набуття права власності: 1) певними суб'єктами (юридичною особою (ст. 329 ЦКУ), добросовісним набувачем (ст. 330 ЦКУ), особою, що привласнює дари природи (ст. 333 ЦКУ), права особи, що знайшла загублену річ (ст. 339 ЦКУ); 2) на певні об'єкти (речі), новостворене майно та об'єкт незавершеного будівництва (ст. 331 ЦКУ), на перероблену річ (ст. 332), на безхазяйну річ (ст. 335 ЦКУ), на рухому річ, від якої власник відмовився (ст. 335 ЦКУ), знахідку (337, 338 ЦКУ), бездоглядну домашню тварину (ст. ст. 340, 341, 342 ЦКУ), на скарб (ст. 343 ЦКУ). Частиною 1 ст. 334 ЦКУ визначається момент набуття права власності за договором (який завжди є правочином), що виникає з моменту передання майна, якщо інше не встановлено договором або законом. Важливо визначитися з тим, що означає «передання майна» як момент набуття права власності. Відповідно до ч. 2 ст. 334 ЦКУ переданням майна вважається вручення його набувачеві або перевізникові, організації зв'язку тощо, для відправлення, пересилання набувачеві майна відчуженого без зобов'язання доставки.

Також до передання майна відносять вручення коносаменту або іншого товаро-розпорядчого документа на майно. Отже, передання майна – це по суті передання права власності (тобто відчуження речі), яке може відбуватися різними способами, які визначені у ч. 2 ст. 334 ЦКУ (вручення, відправлення, пересилання, здавання тощо). Інші моменти набуття права власності за договором пов'язані: 1) із нотаріальним посвідченням певних правочинів, які є договорами, і тоді право власності виникає із моменту цього посвідчення; 2) з державною реєстрацією нерухомого майна, коли

право власності виникає з дня такої реєстрації відповідно до закону. Цивілісти також виділяють моменти набуття права власності з первісних підстав та похідних, зокрема як первісні підстави виділяють: створення нової речі, новоствореного нерухомого майна за набувальною давністю. Ці моменти набуття права власності пов'язані зазвичай з державною реєстрацією відповідного майна. Похідні підстави набуття права власності – це такі, за яких право власності особи ґрунтується на праві попереднього користувача, момент виникнення права власності за такими підставами пов'язаний з укладанням певних договорів або односторонніх правочинів (наприклад, заповіту).

2. Набувальна давність

Набувальна давність є одним з нових інститутів у сфері відносин права власності, що з'явився у цивільному законодавстві України з прийняттям ЦКУ 16.01.2003 р. та поширив дію своїх норм на юридичних і фізичних осіб. Відповідно до ч. 1 ст. 344 ЦКУ особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито безперервно володіти нерухомим майном протягом 10 років, а рухомим – протягом 5 років, набуває права власності на це майно, якщо інше не встановлено законом. Тобто у цій нормі йдеться про набуття права власності за давністю володіння, отже, набувальна давність – це строк, що має сплинути для правомірного набуття права власності на чуже майно, яким особа добросовісно володіла (зверніть увагу, що норма поширює свою дію на фізичну та юридичну особу, яка є тільки фактичним добросовісним, але при цьому незаконним володільцем чужого майна!).

Також ч. 2 ст. 344 ЦКУ визначається особливість обрахування строку набувальної давності для спадкоємця (правонаступника) особи, яка була фактичним добросовісним володільцем певного майна. У цьому випадку зазначений спадкоємець може зарахувати у набувальну давність час володіння майном його спадкодавцем, який був попереднім фактичним добросовісним володільцем. У свою чергу в ч. 3 ст. 344 ЦКУ прописано про особливість набуття права власності за набувальною давністю для особи, яка заволоділа майном власника на підставі договору, але власник після закінчення строку договору не ставив вимоги про повернення майна, у цьому випадку особа набуває право власності на нерухоме майно через 15 років, а на рухоме – через 5 років з часу спливу позовної давності (тобто до набувальної давності додається ще позовна).

Застосування набувальної давності для набуття права власності на окремі об'єкти визначено ст. 344 ЦКУ. Так, у ч. 1 ст. 344 ЦКУ визначається, що набуття права власності на земельну ділянку за набувальною давністю регулюється законом. Із змісту цього положення виходить: ця норма є посиланням на спеціальний закон, яким у даному випадку є Земельний

кодекс України, де з ч. 1 ст. 119 випливає, що строк володіння земельною ділянкою для набуття права власності на неї за набувальною давністю становить 15 років. За документом, що має підтвердити право власності на земельну ділянку, громадяни мають звернутися з клопотанням до органу державної влади, Ради міністрів АРК або органу місцевого самоврядування. Окрім того, згідно з ч. 4 ст. 344 ЦКУ право власності за набувальною давністю на нерухоме майно, транспортні засоби, цінні папери набувається за рішенням суду, а також право власності на нерухоме майно, що підлягає державній реєстрації, виникає за набувальною давністю з моменту державної реєстрації (ч. 1 ст. 344 ЦКУ).

За загальним правилом строк набувальної давності має бути безперервним, однак, якщо не за волею добросовісного володільця втрачено майно, то строк набувальної давності для набуття права власності на це майно не переривається у тому випадку, коли майно повертається до володільця протягом одного року або якщо володільець протягом року пред'являє позов про його витребування.

Слід звернути увагу на те, що набувальна давність поширюється на випадки саме фактичного неправомірного (тобто незаконного) добросовісного, безтитульного (тобто без договірних підстав) володіння чужим майном. На випадки ж володіння чужим майном на підставі будь-якого цивільно-правового договору з певним юридичним титулом (наприклад, договір оренди, лізингу тощо) набувальна давність не поширюється, оскільки фактичне володіння за договором є законним.

3. Підстави припинення права власності

Припиненню права власності присвячена гл. 25 Книги III ЦКУ. Підстави припинення права власності прописані у ст. 346 ЦКУ, але більш детально правовий режим цих підстав визначається окремими нормами (статті 347–354 ЦКУ) зазначеної глави ЦКУ.

Отже, до підстав припинення права власності законодавець відносить: за п. 1 ч. 1 ст. 346 ЦКУ відчуження власником свого майна, за цією підставою право власності у однієї особи припиняється з одночасним виникненням права власності у іншої особи. Відчуження майна відбувається на підставі цивільно-правових договорів (купівлі-продажу, дарування, міни) зазвичай за власною волею власника, за виключенням випадків банкрутства власника майна, суспільної необхідності; за п. 2 ч. 1 ст. 346, ст. 347 ЦКУ відмова власника від права власності – ця підстава пов'язана із розпорядженням власника майном, у якому він більше не зацікавлений. Для того щоб реалізувати відмову від майна, власник має заявити про це або вчинити певні дії, зокрема, якщо йдеться про відмову від майна, право на яке підлягає державній реєстрації, то тоді право власника на нього припиняється з моменту внесення за заявою власника

відповідного запису до державного реєстру; за п. 3 ч. 1 ст. 346, ст. 348 ЦКУ припинення права власності особи на майно, яке за законом не може їй належати, стосується випадків, коли особа правомірно набула права власності на майно, яке за новим, знов прийнятим законом, не може їй належати, тоді це майно має бути відчужене власником протягом строку, встановленого законом, а якщо майно не буде відчужене власником у встановлений строк, то воно підлягає примусовому продажу за рішенням суду на підставі заяви органу державної влади, а колишньому власнику передається сума виторгу. Якщо майно не продається, тоді власником його стає держава, а колишньому власнику передається сума вартості майна, що визначається рішенням суду; за п. 4 ч. 1 ст. 346, ст. 349 знищення майна, яке може бути випадковим або навмисним, якщо власник нищить своє майно за власною волею, то він при цьому не має завдавати шкоди іншим особам, зокрема особам, які мають речові права на це майно, наприклад відповідно до ст. 405 ЦКУ – членам своєї сім'ї, які мають речове право на користування житлом власника; за п. 5 ч. 1 ст. 346, ст. 352 ЦКУ викуп пам'ятки культурної спадщини, що може бути наслідком дій або бездіяльності власника такого об'єкта, що загрожує його пошкодженню або знищенню, і якщо власник не вживає заходів щодо збереження пам'ятки після попередження органу охорони культурної спадщини про необхідність цих заходів, то тоді суд за позовом зазначеного органу може прийняти рішення про її викуп. Викупна ціна за об'єкт визначається за згодою сторін, а у випадку спору – судом. Викуплена пам'ятка культурної спадщини переходить у власність держави; за п. 6 ч. 1 ст. 346, за статтями 350, 351 ЦКУ примусове відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені (житловий будинок, інші будівлі, споруди, багаторічні насадження), з мотивів суспільної необхідності відповідно до закону, що здійснюється за рішенням суду за згодою власника з обов'язковим попереднім і повним відшкодуванням їх вартості. Власник земельної ділянки до набрання законної сили рішенням суду про примусове відчуження має право на свій розсуд розпоряджатися земельною ділянкою (наприклад, укласти договір відчуження майна), а також майном, що розташоване на земельній ділянці, але має попередити іншу особу про рішення щодо примусового викупу зазначеної земельної ділянки органом місцевого самоврядування, а також попередити у 10-денний строк вказаний орган влади про відчужування земельної ділянки іншій особі (про те, що укладає договір купівлі-продажу, дарування, договір міни); за п. 8 ч. 1 ст. 346 звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника є зазвичай підставою для припинення права власності у зобов'язальних відносинах, наприклад, якщо зобов'язання забезпечено заставою, то заставадержатель набуває право власності на предмет застави (тобто на майно (річ) власника, який є заставаодавцем (боржником)) зазвичай за

рішенням суду (ст. 589 ЦКУ), таким чином, право власності заставодавця (боржника) на відповідне майно (рiч) припиняється; за п. 9 ч. 1 ст. 346, ст. 353 ЦКУ реквізиція, за цією підставою може припинятися право власності у надзвичайних обставинах (стихийне лихо, епідемія, епізоотія, воєнний або надзвичайний стан) з метою суспільної необхідності, у порядку встановленому законом, за умови попереднього і повного відшкодування вартості майна. Реквізоване майно переходить у власність держави, а власник має право вимагати надання іншого майна, якщо це можливо, а також вимагати поновлення права власності на майно, яке було реквізовано у нього, якщо воно збереглося після припинення надзвичайної обставини. При поверненні майна, що збереглося, особі поновлюється її право власності, при цьому вона має повернути грошову суму або майно (рiч), яке вона як власник одержала за своєю вимогою після реквізиції її майна, а також передбачається вирахування розумної плати за використання цього майна; за п. 10 ч. 1 ст. 346, ст. 354 ЦКУ конфіскація – це безоплатне вилучення майна у власника за рішенням суду у вигляді санкції, за скоєне правопорушення, при цьому майно переходить у власність держави; за п. 11 ч. 1 ст. 346 ЦКУ припинення юридичної особи чи смерті власника, тобто фізичної особи, – припиняється право власності, у цих осіб у цьому випадку на майно (речі), що було об'єктом їх власності, виникає право власності інших осіб- правонаступників (спадкоємців або юридичних осіб, які були створені унаслідок реорганізації юридичної особи, яка припинила існування за цією підставою), право власності юридичної особи може бути припинено і на підставі її ліквідації; за п. 12 ч. 1 ст. 346 ЦКУ визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави – це так звана «цивільна конфіскація», яка застосовується в межах цивільної юрисдикції у позовному провадженні (статті 290–292 Цивільно-процесуального кодексу України) і є на сьогодні новелою (тобто новим положенням) національного права. У ч. 2 ст. 346 ЦКУ прописано, що право власності може бути припинено в інших випадках, встановлених законом, тобто перелік визначених у ч. 1 ст. 346 ЦКУ підстав не є вичерпаним.

Слід зазначити, що в умовах воєнного стану в Україні Верховна Рада України 2.03.2022 р. прийняла Закон «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів», який визначає правові засади примусового вилучення з мотивів суспільної необхідності (включаючи випадки, за яких це настійно вимагається військовою необхідністю) об'єктів права власності Російської Федерації як держави, яка почала повномасштабну війну проти України, та її резидентів.

Після вивчення та аналізу змісту норм гл. 25 ЦКУ можна зробити висновок про те, що підстави припинення права власності поділяються на дві групи: першу групу становлять підстави, що залежать від волі власника

(пункти 1, 2 ч. 1 ст. 346 ЦКУ); другу групу становлять підстави, що не залежать від волі власника (пункти 3, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12 ч. 1 ст. 346 ЦКУ), підстава за п. 4 (знищення майна) може бути як за власною волею власника, так і незалежно від неї.

4. Захист права власності

Захисту права власності присвячені норми гл. 3, 29 ЦКУ. Норми гл. 3 ЦКУ мають загальний характер, стосуються порушення всіх суб'єктивних прав та законних інтересів учасників цивільних відносин. Норми гл. 29 мають спеціальну спрямованість саме на захист права власності. Законодавець у ст. 386 ЦКУ визначає засади захисту права власності: забезпечення рівного захисту прав усіх суб'єктів права власності державою; право власника звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення дій, які можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню (превентивний захист права власності); власник при порушенні його прав має право на відшкодування майнової та моральної шкоди.

Власник має право, здійснюючи захист свого права власності: на витребування майна із чужого незаконного володіння добросовісного і недобросовісного володільців (віндикацію, тобто подання віндикаційного позову) (статті 387, 388 ЦКУ); вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування і розпорядження своїм майном (подання негаторного позову) (ст. 391 ЦКУ); пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати документа, який засвідчує його право власності (ст. 392 ЦКУ); на подання позову про визнання незаконним правового акту, що порушує право власності (ст. 393 ЦКУ); на компенсацію у зв'язку із зниженням цінності об'єктів власності (земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель) у результаті діяльності, що призвела до зниження рівня екологічної, шумової захищеності території, погіршення природних властивостей землі (ст. 394 ЦКУ). Отже, захист права власності у суді є переважним, основним способом захисту цього права, який здійснюється шляхом подання певного позову.

5. Окремі види позовів про захист права власності

Право власності у суді захищається шляхом подання зобов'язальних і речових позовів. Зобов'язальні позови подаються зацікавленими особами з метою захисту права власності, коли це право порушується унаслідок невиконання договірних зобов'язань. Речові позови подаються з метою захисту права власності, коли договірним зобов'язанням право власника не визначено, але інші особи порушують права володіння або права

користування та розпорядження власника своїм майном. До речових позовів належать віндикаційний позов та негаторний позов.

Віндикаційний позов – це позов про витребування майна з чужого незаконного володіння (ст. 387 ЦКУ). Предметом його може бути лише індивідуальна визначена річ. Речі, які не мають родових ознак, а також цінні папери на пред'явника (ст. 389 ЦКУ) не можуть бути предметом віндикації. Відповідачем за цим позовом може бути особа, яка незаконно заволоділа майном власника, тобто без правової підстави. У цивільному праві виділяють два види незаконних володільців (набувачів) – незаконний добросовісний володільець, незаконний недобросовісний володільець. Незаконний недобросовісний володільець – це такий набувач, що придбав чуже майно (річ) у особи, яка не мала права його відчужувати (наприклад, у крадія майна власника) і при цьому знав або мав можливість знати, що це майно чуже. Незаконний добросовісний володільець – це такий набувач майна (речі), який отримав його у особи, яка не мала права його відчужувати, при цьому не знав або не міг знати, що це майно чуже. У незаконного недобросовісного володільця (набувача) власник має право витребувати майно у будь-якому випадку. Але майно у добросовісного незаконного володільця (набувача), коли він заволодів ним за відплатним договором, можна витребувати у разі, якщо майно: було загублено власником або особою, якій він передав майно у володіння; було викрадене у власника або у особи, якій він передав майно у володіння; вибуло із володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння іншим шляхом. Якщо майно було набуто добросовісним незаконним володільцем (набувачем) безвідплатно від особи, що не мала права його відчужувати, то власник має право витребувати своє майно в усіх випадках. Однак власник не може витребувати своє майно у незаконного добросовісного володільця (набувача), якщо воно було продане в порядку, встановленому для виконання судових рішень (ст. 388 ЦКУ). Віндикаційний позов може бути самостійним або може поєднуватися з вимогою власника про відшкодування збитків, сплату набувачем вартості плодів та доходів, визнання правочину, на підставі якого річ потрапила до набувача, недійсним (ч. 2 ст. 16 ЦКУ). Розрахунки при витребуванні майна із чужого незаконного володіння визначаються ст. 390 ЦКУ.

Негаторний позов є також речово-правовим засобом захисту права власності, його формула визначається ст. 391 ЦКУ, він подається в суд з метою усунення перешкод у здійсненні власником права користування та розпорядження своїм майном. Такий позов можна використовувати для превентивного захисту відповідних прав (ч. 2 ст. 386 ЦКУ), коли власник переконаний, що певні дії інших осіб можуть неминуче призвести до порушення його правомочностей розпорядження та користування майном.

У сфері захисту права власності окрім речових позовів та таких позовів, що виходять із порушення зобов'язань за договором, поширеними

є позови щодо захисту прав учасників спільної власності (про визначення розміру часток у праві спільної часткової власності (ст. 357 ЦКУ), про порядок утримання майна, що є спільною частковою власністю (ст. 360 ЦКУ), про виділ частки майна, що є спільною частковою чи сумісною власністю, або сплату компенсації за частку (стаття 364, 370 ЦКУ) та ін. Як окремі категорії можна виділити також вже зазначені вище позови: про відшкодування шкоди, заподіяної майну, або збитків, що порушили права власника, такі позови можуть бути пов'язані і з порушенням зобов'язань за договором, а також виникати із позадоговірних зобов'язань; про визнання незаконними правових актів, що порушують права власності; про визнання права власності.

6. Загальна характеристика речових прав на чуже майно

З точки зору цивілістів речові права на чуже майно слід розглядати як різновид цивільних прав. Під речовими правами на чуже майно слід розуміти визначену договором з власником або встановлену законом міру можливої поведінки управомоченої особи із здійснення обмежених за обсягом (у порівнянні з правом власності) правомочностей речового характеру (володіння, користування і розпорядження) стосовно речей, які їй не належать. Законодавець в ч. 1 ст. 395 ЦКУ визначає такі види речових прав на чуже майно: право володіння; право користування (сервітут); право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис); право на забудову земельної ділянки (суперфіцій). У ч. 2 ст. 395 ЦКУ прописано, що можуть бути встановлені інші речові права, тобто їх перелік у ч. 1 такої норми не є вичерпаним.

Сервітут походить від латинської (*servire* – обслуговувати) – це право однієї особи користуватися у певному обсязі, визначеному в договорі, річчю або майном, що належить за правом власності іншій особі. Сервітут може бути встановлений щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів, нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом (ч. 1 ст. 401 ЦКУ). Це положення закону визначає об'єкти сервітуту. Сервітут може бути встановлений правочинами (договором, заповітом), законом, рішенням суду (за позовом особи, зацікавленої у встановленні сервітуту) (ст. 402 ЦКУ). Зміст сервітуту становить обсяг прав щодо користування особою чужим майном, які встановлюються на певний строк або без його визначення. Користувач сервітutom має вносити плату, якщо інше не визначено у договорі, законі, заповіті або за рішенням суду (ст. 403 ЦКУ). Сервітут припиняється за підставами, визначеними ст. 406 ЦКУ: поєднання в одній особі особи, в інтересах якої встановлений сервітут, і власника майна, обтяженого

сервітутом; відмови від нього особи, в інтересах якої встановлений сервітут; спливу строку, на який було встановлено сервітут; припинення обставини, яка була підставою для встановлення сервітуту; невикористання сервітуту протягом трьох років поспіль; смерті особи, на користь якої було встановлено сервітут; за рішенням суду на вимогу власника майна за наявності обставин, які мають істотне значення; за вимогою власника земельної ділянки, якщо сервітут перешкоджає використанню її за цільовим призначенням та інших випадках, встановлених законом.

Емфітевзис – це право користування особи чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, яке може відчужуватися або передаватися в порядку спадкування, окрім прав на земельну ділянку державної та комунальної форм власності (частини 2, 3 ст. 407 ЦКУ). Правове забезпечення цього інституту становить гл. 33 ЦКУ.

Суперфіцій – це надання землекористувачу земельної ділянки її власником для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель (ч. 1 ст. 413 ЦКУ). Правове забезпечення даного інституту складають норми гл. 34 ЦКУ.

Під час воєнного стану в Україні від 10.10.2022 р. набрав чинності Закон України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому». Цим законом визначаються особливості цивільного обороту об'єктів незавершеного будівництва і майбутніх об'єктів нерухомості з метою гарантування речових прав на такі об'єкти.

Запитання для самоконтролю

1. Які моменти набуття права власності визначає законодавець?
2. Охарактеризуйте умови набуття права власності за набувальною давністю.
3. Визначіть порядок набуття права власності за набувальною давністю на окремі об'єкти.
4. Визначіть підстави припинення права власності, назвіть їх види.
5. Які правові засади щодо захисту права власності визначає законодавець?
6. Які права власника передбачені законодавцем на випадок порушення його права власності?
7. Які види позовів подаються до суду для захисту права власності?
8. Що таке речовий позов? Дайте його правову характеристику.
9. Дайте визначення поняття речових прав на чуже майно.
10. Визначіть види речових прав на чуже майно та охарактеризуйте їх.

Рекомендована література до лекцій 1, 2: [1–9, 23–27, 32–34, 38, 39, 42, 43].

Лекція 3. ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

План лекції

1. Поняття права інтелектуальної власності у суб'єктивному і об'єктивному розумінні та його місце у системі цивільного права.
2. Правове забезпечення у сфері права інтелектуальної власності на національному та міжнародному рівнях.
3. Суб'єкти права інтелектуальної власності.
4. Об'єкти права інтелектуальної власності.
5. Зміст права інтелектуальної власності.
6. Система права інтелектуальної власності.
7. Особливості правового режиму охорони об'єктів права інтелектуальної власності.
8. Строки правової охорони об'єктів права інтелектуальної власності.

1. Поняття права інтелектуальної власності в об'єктивному і суб'єктивному розумінні та його місце у системі цивільного права

У сучасному світі інтелектуальна діяльність та інтелектуальна власність як її результат набувають пріоритетного значення, оскільки вони є рушійною силою соціально-економічного прогресу будь-якої держави. Отже, інтелектуальною власністю є результат інтелектуальної творчої діяльності певних суб'єктів (творців).

У системі цивільного права України право інтелектуальної власності (далі – ПІВ) є його підгалуззю. І як підгалузь цивільного права ПІВ в об'єктивному розумінні – це сукупність правових норм, що регулюють відносини у зв'язку з інтелектуальною творчою діяльністю певних суб'єктів (творців) та інших суб'єктів щодо створення та використання ними певних об'єктів (як результату інтелектуальної творчої діяльності), що підлягають правовій охороні у державі. Також у суб'єктивному розумінні визначення ПІВ надає законодавець, а саме, це право особи на результат інтелектуальної творчої діяльності або на інший об'єкт права ПІВ, визначений законодавством (ч. 1 ст. 418 ЦКУ).

Слід зазначити, що деякі фахівці вважають, що право інтелектуальної власності можна визначати як самостійну комплексну галузь права, яка перебуває на стадії формування, являє собою сукупність норм права, які регулюють суспільні відносини, пов'язані зі створенням об'єктів права інтелектуальної власності, а також набуттям, здійсненням і захистом права на ці об'єкти. Комплексність галузі пояснюється тим, що національне законодавство у сфері ПІВ міститься у нормативних актах

різних галузей права – цивільного, господарського, кримінального, митного, податкового, адміністративного.

На наш погляд, остаточно статус ПІВ у сучасній юридичній науці та системі законодавства ще не визначено, це поки що спірне питання. У системі вивчення цивільного права ПІВ сприймається і визначається як підгалузь, але також воно вивчається і як окрема навчальна дисципліна у закладах вищої освіти України.

Предметом ПІВ є та частина предмета цивільного права, яку складають особисті немайнові відносини, пов'язані з майновими, вони виникають між їх учасниками у зв'язку зі створенням, використанням та охороною об'єктів ПІВ.

Щодо методу правового регулювання зазначених відносин, то у сфері ПІВ основним є диспозитивний метод (коли учасники відносин юридично рівні, не залежні один від одного та не підпорядковані один одному), притаманний цивільно-правовим відносинам. Але враховуючи ті випадки, коли відносини у сфері ПІВ виходять за межі цивільно-правових і підпадають під вплив норм кримінального, податкового, митного або адміністративного права, тоді застосовується імперативний метод їх правового регулювання (коли учасники відносин не рівні, тобто підпадають під ієрархічну вертикаль). Таким чином, можна сказати, що для правового регулювання відносин у сфері ПІВ характерним є поєднання диспозитивного та імперативного методів з пріоритетним використанням диспозитивного методу.

2. Правове забезпечення ПІВ на національному та міжнародному рівнях

Нормативно-правову базу ПІВ в Україні складають: 1) Конституція України (статті 41, 54); 2) ЦКУ – Книга 4 «Право інтелектуальної власності», а також правова охорона інтелектуальної власності, яка регулюється окремими положеннями Господарського, Митного, Податкового, Кримінального кодексів України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кодексу законів України про працю; 3) спеціальні Закони України, а саме: «Про авторське право і суміжні права» від 15.12.1993 р., «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15.12.1993 р., «Про охорону прав на промислові зразки» 15.12.1993 р. (два останніх за редакцією від 14.10.2020 р.), «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15.12.1993 р., «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем» від 05.11.1997 р., «Про охорону прав на зазначення походження товарів» від 16.06.1999 р., «Про охорону прав на сорти рослин» від 21.04.1993 р., «Про племінне тваринництво» від 15.12.1993 р. та інші; 4) підзаконні нормативні акти, до яких належать

Укази Президента, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України та інші.

Окрім національного законодавства важливу пріоритетну роль у регулюванні відносин інтелектуальною власністю відіграють міжнародні нормативно-правові акти, що ратифіковані Верховною Радою України. Серед них Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 р. (Україна стала її учасником з 25 грудня 1991 р.), Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 9 вересня 1886 р. (Україна приєдналася до неї 31.05.1995 р.), Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків від 14 квітня 1891 р. (набрала чинності для України 25.12.1991 р.), Римська конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення від 26 жовтня 1961 р. (набрала чинності для України від 20.09.2001 р.) та інші. Спеціалізованою установою ООН щодо питань адміністративного управління інтелектуальною власністю на сьогодні є Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ), членом якої є 90 % усіх країн світу, в тому числі й Україна.

3. Суб'єкти ПІВ

ЦКУ визначається, що суб'єктами ПІВ є творець (творці) об'єкта ПІВ (автор, виконавець, винахідник, раціоналізатор та інші) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності відповідно до закону або договору (ст. 421 ЦКУ). Тобто суб'єктів є дві групи: 1) ті, що створили об'єкт (творець (творці), тобто первинний суб'єкт (суб'єкти)); 2) і ті особи (фізичні або юридичні), які отримали права на об'єкт відповідно до закону або договору (авторського, ліцензійного) (вторинні або похідні). Номінал суб'єкта визначається законодавцем залежно від того, творцем (творцями) якого об'єкта він (вони) є, наприклад, як творець (творці) винаходу або корисної моделі визначається винахідник (винахідники, якщо об'єкт створений декількома особами), а як творець (творці) промислового зразка визначається автор (автори), суб'єктом суміжних прав може бути виконавець тощо. Особливим суб'єктом патентних відносин є попередній користувач, правовий статус якого визначається ст. 470 ЦКУ.

4. Об'єкти ПІВ

Об'єкти ПІВ – це результат інтелектуальної творчої діяльності тих суб'єктів, які є їх творцями. Цей результат має бути закріплений на матеріальному носії та визначений законодавством України як об'єкт ПІВ. Ідеї та задуми не можуть бути об'єктами ПІВ. Згідно зі ст. 420 ЦКУ до них належать: літературні та художні твори; комп'ютерні програми, компіляції

(бази даних); виконання; фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення; наукові відкриття; винаходи, корисні моделі, промислові зразки; компонування (топографія) інтегральних мікросхем; раціоналізаторські пропозиції; сорти рослин, породи тварин; комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення, комерційні таємниці. Цей перелік є відкритим, тобто і не вичерпний і може бути доповнений іншими об'єктами. Законодавством визначаються переліки об'єктів, що не можуть бути об'єктами ПІВ, зокрема авторського права (акти органів державної влади і органів місцевого самоврядування, їх офіційні переклади; державні символи України, грошові знаки, емблеми, затверджені органами державної влади, тощо).

5. Зміст ПІВ

Зміст ПІВ складають дві групи прав його суб'єктів: особисті немайнові права інтелектуальної власності (ст. 423 ЦКУ) та майнові права інтелектуальної власності (ст. 424 ЦКУ). Причому майнові виходять з немайнових, тобто ґрунтуються на духовній власності творця (творців), що не відокремлюється від його особистості. Відповідно до норми ЦКУ особистими немайновими правами інтелектуальної власності є: право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником та ін.) об'єкта ПІВ; право перешкоджати будь-якому посяганню на право інтелектуальної власності, що може спричинити шкоду честі або репутації творця ПІВ та інші права, встановлені законом. Наприклад, у сфері авторських прав це може бути право на псевдонім або анонімність. До майнових прав інтелектуальної власності належать: право на використання об'єкта ПІВ; виключне право дозволяти використання об'єкту ПІВ; виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкту ПІВ, у тому числі забороняти таке використання та інші права, встановлені законом. Слід розуміти, що право інтелектуальної власності інших осіб щодо інтелектуальної власності творця може поширюватися зазвичай на майнові права.

6. Система ПІВ

До системи ПІВ входять правові інститути, що виділяються залежно від того, які правовідносини регулюються їх нормами, і, відповідно, залежно від того, які об'єкти належать тому чи іншому інституту. Зазвичай виділяють інститут авторського права і суміжних прав та інститут права промислової власності. У межах інституту авторського і суміжних прав регулюються відносини щодо використання та охорони творів літератури науки та мистецтва, а також стосовно об'єктів суміжних прав: виконання,

фонограм, відеограм, передач (програм) організацій мовлення. В інституті промислової власності виділяють патентне право та об'єкти ПІВ, що індивідуалізують учасників цивільного (господарського) обігу, їх товари та послуги, нетрадиційні об'єкти ПІВ. У межах патентного права слід, наприклад, виділяти винаходи, корисні моделі як результати технічної творчості. До об'єктів, що індивідуалізують учасників цивільного (господарського) обігу, їх товари та послуги, належать торгові марки (знаки для товарів і послуг), комерційні найменування, географічні зазначення походження товарів. Також виділяють нетрадиційні об'єкти ПІВ, такі як відкриття, раціоналізаторські пропозиції, компонування (топографії) інтегральних мікросхем, комерційні таємниці та інші.

7. Особливості правового режиму охорони об'єктів ПІВ

Для об'єктів, що належать до різних правових інститутів, законодавством визначається різний правовий режим охорони. Так, зокрема, для об'єктів патентного права обов'язковою є державна реєстрація Національним органом з інтелектуальної власності (далі – НОІВ) у встановленому законом порядку для отримання права авторства та охоронного документа, яким є патент. Для об'єктів авторського права і суміжних прав визначається презумпція авторства (ч. 1 ст. 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права») та необов'язковість державної реєстрації, хоча за своїм бажанням автор може зареєструвати свій об'єкт та отримати авторське свідоцтво. Для торгових марок, компонування (топографії) інтегральних мікросхем необхідна державна реєстрація та отримання відповідного свідоцтва, щоб мати правову охорону тощо.

8. Строки охорони об'єктів ПІВ

Немайнові права суб'єктів ПІВ охороняються безстроково. Щодо охорони майнових прав встановлено строки охорони залежно від належності об'єктів до певного інституту ПІВ і строків дії охоронних документів. Так, майнові права суб'єктів на об'єкти авторського права охороняються протягом життя автора (авторів) та 70 років після його смерті, що відраховуються з 1 січня року, наступного за роком смерті автора або останнього зі співавторів (ст. 446 ЦКУ). Після закінчення строку чинності майнових прав інтелектуальної власності на твір (як об'єкт авторського права) він може вільно та безоплатно використовуватися будь-якою особою, за винятками, встановленими законом (ст. 447 ЦКУ). Виключні майнові права інтелектуальної власності на винахід охороняються патентом, строк дії якого спливає через 20 років від дати подання заявки на державну реєстрацію у НОІВ (ч. 3 ст. 465 ЦКУ, ч. 4 ст. 6

ЗУ «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»). Строк дії патенту на корисну модель спливає через 10 років від дати подання заявки на її держану реєстрацію (ч. 4 ст. 465 ЦКУ, ч. 4 ст. 6 ЗУ «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»). Виключні майнові права на промисловий зразок охороняються свідоцтвом, строк дії якого становить 5 років від дати подання заявки, цей строк продовжується за клопотанням власника свідоцтва на один або більше п'ятирічних строків, але загальний строк правової охорони не може перевищувати 25 років, що відраховуються від дати подання заявки у НОІВ (ч. 5 ст. 465 ЦКУ, ч. 5 ст. 5 ЗУ «Про охорону прав на промислові зразки»). Майнові права інтелектуальної власності на торгову марку охороняються свідоцтвом протягом 10 років від дати, що є наступною за датою подання заявки на реєстрацію торгової марки (знака для товарів і послуг) (ст. 495 ЦКУ) тощо.

Запитання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття права інтелектуальної власності в об'єктивному значенні.
2. Дайте визначення поняття права інтелектуальної власності в суб'єктивному значенні.
3. Визначіть місце права інтелектуальної власності у системі цивільного права.
4. Виділіть основні нормативні акти, що становлять правове забезпечення права інтелектуальної власності на національному рівні.
5. Виділіть основні нормативні акти, що становлять правове забезпечення права інтелектуальної власності на міжнародному рівні.
6. Визначіть суб'єктів ПІВ та дайте їх основну характеристику.
7. Окресліть об'єкти ПІВ.
8. Виділіть і охарактеризуйте правовий зміст права інтелектуальної власності.
9. Які правові інститути входять до системи ПІВ?
10. Охарактеризуйте особливості правового режиму охорони ПІВ.
11. Назвіть строки охорони окремих об'єктів ПІВ.

Рекомендована література до лекції 3: [1, 2, 4, 5–8, 10–22, 31–39, 44, 45].

Лекція 4. АВТОРСЬКЕ ПРАВО І СУМІЖНІ ПРАВА

План лекції

1. Правові засади авторського права.
2. Об'єкти авторського права.
3. Суб'єкти авторського права
4. Зміст авторських прав.
5. Строк чинності авторських прав.
6. Правові положення щодо використання твору як об'єкта авторського права.
7. Правові засади суміжних прав.

1. Правові засади авторського права

Авторське право – це один з інститутів права інтелектуальної власності, який являє собою сукупність норм, що регулюють суспільні відносини щодо створення, використання та охорони творів літератури, науки та мистецтва. Це поняття доктринальне (тобто у законодавстві воно відсутнє), і це поняття авторського права в об'єктивному розумінні. У суб'єктивному розумінні авторське право – це особисті немайнові та майнові права, які виникають у автора у зв'язку зі створенням ним об'єкта (твору), що підлягає правовій охороні у державі. Однак законом передбачається, що майнові права інтелектуальної власності можуть належати іншим особам у випадках, встановлених законом. Як прописано у ч. 2 ст. 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права», авторське право на твір виникає внаслідок його створення. Для виникнення і здійснення авторського права не потрібна обов'язкова державна реєстрація твору чи будь-яке інше спеціальне його оформлення, а також виконання будь-яких інших формальностей.

Основне правове забезпечення інституту авторського права становлять Конституція України (частини 1, 2 ст. 54), Книга 4 ЦКУ, зокрема гл. 36, а також спеціальний закон у цій сфері – Закон України «Про авторське право і суміжні права» (далі – Закон). У ст. 2 Закону також прописано, що окрім названих нормативних актів законодавство про авторське право і суміжні права базується на Законах України «Про кінематографію», «Про видавничу справу», «Про телебачення та радіомовлення» тощо. Слід зазначити, що норми національного законодавства про авторське право відповідають положенням «Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів» від 9 вересня 1886 р. (Україна приєдналася до цієї конвенції 31.05.1995 р.).

Основне завдання авторського права полягає в тому, щоб належним чином поєднувати інтереси автора та суспільства, так щоб, з одного боку, стимулювати творчу діяльність авторів, а з іншого – примножувати та якісно збагачувати культурну спадщину суспільства.

Авторське право ґрунтується на таких керівних положеннях (принципах): свобода творчості (ст. 41 Конституції України); поєднання особистих інтересів автора з інтересами суспільства; невідчужуваність особистих немайнових прав автора; свобода у розпорядженні майновими правами автора, у тому числі свобода авторського договору; обов'язковість наявності об'єктивної форми вираження об'єкта авторського права (ч. 3 ст. 8 Закону); відсутність обов'язкової державної реєстрації авторських прав на об'єкт авторського права (презумпція авторства) (ст. 437 ЦКУ, ч. 1 ст. 11 Закону); незалежність права інтелектуальної власності на об'єкт авторського права від права власності на матеріальний об'єкт (ст. 419 ЦКУ, ст. 12 Закону); використання твору тільки за згодою автора (ст. 443 ЦКУ, окрім випадків правомірного використання твору без такої згоди (ст. 444 ЦКУ).

2. Об'єкти авторського права

Об'єктами авторського права є твори без виконання будь-яких формальностей щодо них незалежно від їх завершеності, призначення, цінності тощо, а також способу чи форми їх вираження (частини 1, 2 ст. 433 ЦКУ). Перелік об'єктів авторського права визначається ч. 1 ст. 433 ЦКУ, ч. 1 ст. 8 Закону, а саме: 1) літературні та художні твори: романи, поеми, статті та інші письмові твори; лекції, промови, проповіді та інші усні твори; драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні, інші сценічні твори; музичні твори (з текстом, без тексту); аудіовізуальні твори; твори живопису, архітектури, скульптури та графіки; фотографічні твори; твори ужиткового мистецтва; ілюстрації, карти, плани, ескізи і пластичні твори, що стосуються географії, топографії, архітектури або науки; переклади адаптації, аранжування та інші переробки літературних та художніх творів; збірки творів, якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності; 2) комп'ютерні програми; 3) компіляції даних (бази даних), якщо вони за добором або упорядкуванням із складових частин є результатом інтелектуальної діяльності; 4) інші твори. Останній, четвертий пункт «інші твори» у ч. 1 ст. 433 ЦКУ прописує про те, що перелік об'єктів, прописаний законодавцем, є невичерпним, і це дає можливість надавати правову охорону іншим об'єктам, що будуть виникати у майбутньому з розвитком науки та культури. Відповідно до ч. 3 ст. 433 ЦКУ, ч. 3 ст. 8 Закону авторське право не поширюється на ідеї, теорії, принципи, процеси,

процедури, методи діяльності або математичні концепції, відкриття, навіть якщо вони виражені, описані, пояснені, проілюстровані у творі.

Об'єктам авторського права притаманні певні ознаки: творчий характер (вір має бути результатом інтелектуальної творчої діяльності); оригінальний характер твору, тобто вір має відрізнятися оригінальною внутрішньою формою (авторськими художніми образами) та зовнішньою формою (тобто мовою твору як сукупністю використаних автором образотворчих засобів); об'єктивна форма втілення твору (вір має існувати у формі (письмовій, усній тощо), яка відокремлена від особи автора та отримала самостійне буття. Наявність зазначених ознак твору є підставою для його правової охорони нормами авторського права. Юридично незначними є такі елементи твору як тема, фактичний матеріал, ідейний зміст. Інакше кажучи, норми авторського права охороняють не те «що», описано автором, а те, «як» описано.

Цивілісти виділяють види об'єктів авторських прав за різними критеріями: а) за змістом: наукові та художні; за первинністю створення: абсолютно новий вір або похідний як творча переробка (сценарії, аранжування, переклади тощо); за структурою: прості та складні, які є результатом творчої праці за добором або упорядкуванням певного матеріалу (збірки, енциклопедії, словники, компіляції даних (бази даних)).

Слід відрізнити від об'єктів авторського права ті об'єкти, які ними не є, відповідно до ст. 434 ЦКУ та ст. 10 Закону, це: акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування (закони, укази, постанови тощо), а також їх офіційні переклади; державні символи України, державні нагороди; символи та знаки органів державної влади, Збройних сил України та інших військових формувань; грошові знаки; символи та знаки юридичних осіб; повідомлення про новини дня або інші факти, що мають характер звичайної прес-інформації; твори народної творчості (фольклор); розклади руху транспортних заходів, телефонні довідники.

3. Суб'єкти авторського права

Суб'єктами авторського права є особи, яким належить авторське право на вір. У ст. 435 ЦКУ прописано, що первинним суб'єктом авторського права є автор твору. За відсутності доказів іншого автором твору вважається фізична особа, зазначена звичайним способом як автор на оригіналі або примірнику твору. Таким формулюванням у ч. 1 ст. 435 ЦКУ та ч. 2 ст. 11 Закону визначається презумпція авторства, яка означає, що для суспільства та держави автором твору є та особа, яка себе такою позиціонує (визначає) щодо певного об'єкта авторського права. Оспорювати авторство (тобто доводити плагіат) зацікавлені особи можуть у судовому порядку. Обов'язкова державна реєстрація об'єктів

авторського права законодавством не передбачається (на відміну від об'єктів патентного права або об'єктів ПІВ, що індивідуалізують учасників цивільного обороту їх товарів та послуг, наприклад торговельних марок (знаків для товарів і послуг) та ін.), але суб'єкт авторського права за власної волі може у встановленому законом порядку зареєструвати об'єкт авторського права у НОІВ та отримати «Авторське свідоцтво» як охоронний документ у відповідній сфері (ч. 2 ст. 4 (1) Закону).

У ч. 2 ст. 435 ЦКУ також прописано, що суб'єктами авторського права є інші фізичні та юридичні особи, які набули прав на твори відповідно до договору або закону. Щодо цих осіб у сфері інтелектуальної власності часто вживається термін «правовласники». Відповідно до ст. 7 Закону суб'єктами авторського права є автори творів, їх спадкоємці та особи, яким автори чи їх спадкоємці передали свої інтелектуальні майнові права. Виходячи зі змісту зазначених норм, можна виділити два види суб'єктів авторського права: первинні та вторинні.

До первинних, у першу чергу, належать фізичні особи, які є авторами твору, тобто його безпосередніми творцями. Відповідно до ст. 1 Закону автор – фізична особа, яка своєю творчою працею створила твір. Також деякі фахівці вважають, що до первинних суб'єктів можна віднести роботодавця, якому належать виключні майнові права на службовий твір (ст. 429 ЦКУ, ст. 16 Закону). Відповідно до ст. 16 Закону особисте немайнове право на службовий твір (тобто на такий твір, що створений особою у зв'язку із виконанням трудових обов'язків за трудовим договором (контрактом) або за цивільно-правовим договором) належить його автору. Але виключне майнове право на твір у цьому випадку належить роботодавцю. Автор службового твору має право на авторську винагороду, розмір і порядок виплати якої визначається зазначеними договорами. Похідними суб'єктами авторського права можуть бути спадкоємці автора та інші правонаступники (наприклад, особи, що отримали майнові права інтелектуальної власності за договором або законом) (ст. 427 ЦКУ, ч. 2 ст. 435 ЦКУ, ст. 31 Закону).

Якщо твір створено шляхом спільної праці двох або більше осіб, то авторське право на нього належить співавторам і це право спільне. Правовий режим співавторства визначається ст. 436 ЦКУ, ст. 13 Закону. Якщо частина твору, що створена співавторами, має самостійне значення, то її автор має право використовувати її на свій розсуд. Відносини між авторами можуть бути договірними, якщо договір відсутній, то авторське право на твір здійснюється всіма співавторами спільно. Винагорода за використання твору належить співавторам у рівних частках, якщо у договорі між ними не було передбачено інше її розподілення.

4. Зміст авторського права

Зміст авторського складають дві групи прав його суб'єктів: особисті немайнові права автора на твір та майнові права інтелектуальної власності на твір. Особистими немайними правами захищається зв'язок автора з його твором. У ст. 6bis Бернської конвенції сформульовано таке: «незалежно від майнових прав автора і навіть після відступу від цих прав автор має право вимагати визнання свого авторства на твір». Особисті немайнові права автора визначаються у ст. 438 ЦКУ, ст. 14 Закону. Окрім визначених ст. 423 ЦКУ особистих немайними прав інтелектуальної власності зазначеними нормами передбачаються такі особисті немайнові права автора: вимагати визнання свого авторства шляхом зазначення імені автора на творі у зв'язку з його використанням; забороняти зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору (тобто вибрати псевдонім або залишатися анонімом); право на недоторканність твору, тобто вимагати збереження цілісності твору і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншому зміненню твору або будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі і репутації автора. У разі смерті автора недоторканність твору охороняється особою, уповноваженою на це автором. За відсутності такої особи недоторканність твору охороняється спадкоємцями автора, а також іншими зацікавленими особами. Дуже важливо зрозуміти, що особисті немайнові права автора не можуть бути відчужені (ч. 2 ст. 14 Закону). Це означає, що їх не можна продати, подарувати, вони не можуть бути предметом договору міни, а також їх не можна включити до складу спадкового майна (до складу спадщини) (ч. 1 ст. 29 Закону, п. 1 ч. 1 ст. 1219 ЦКУ).

Майнові права інтелектуальної власності на твір передбачені ст. 440 ЦКУ, ст. 15 Закону, а саме: виключне право на використання твору у будь-якій формі і будь-яким способом: виключне право на дозвіл або заборону використання твору іншими особами; право перешкоджати неправомірному використанню твору, інші майнові права інтелектуальної власності на твір, встановлені законом. Ці права належать авторові, якщо інше не встановлюється договором або законом. Майнові права інтелектуальної власності, на відміну від особистих немайними прав автора, можуть відчужуватися іншим особам повністю або частково на підставі авторських договорів (ст. 31 Закону) або переходити у спадщину (ч. 1 ст. 29 Закону). Слід зазначити, що хоча і особисті немайнові права автора не переходять у спадщину, однак його спадкоємці мають право захищати авторство на твір після смерті автора-спадкодавця і протидіяти перекрученню, спотворенню чи іншому зміненню твору, а також будь-якому іншому посяганню на твір, що може завдати шкоди честі та репутації автора (ч. 2 ст. 29 Закону).

5. Строки чинності авторського права

Строк охорони особистих немайнових прав автора на твір і строк дії (або чинності) майнових прав інтелектуальної власності на твір є різними. Авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення і починає діяти від дня створення твору (ч. 1 ст. 28 Закону). Щодо особистих немайнових прав автора, то ч. 1 ст. 425 ЦКУ та ч. 10 ст. 28 Закону передбачено, що строк їх чинності не обмежений, тобто вони охороняються безстроково.

Майнові права інтелектуальної власності на твір діють протягом усього життя автора, строк їх чинності спливає через 70 років, що відліковуються від 1 січня року, наступного за роком смерті автора або останнього із співавторів, який пережив інших співавторів, якщо інше не встановлене законом (ст. 446 ЦКУ). Для творів, оприлюднених анонімно або під псевдонімом, строк дії авторського права закінчується через 70 років після того, як твір було оприлюднено. Але якщо авторство твору розкривається і не викликає сумніву не пізніше ніж через 70 років після оприлюднення твору, то на такий випадок поширює дію загальна норма щодо чинності авторського права. У разі, коли весь твір публікується не водночас, а послідовно (томami, випусками, серіями), то строк дії авторського права визначається окремо для кожної частини твору. Авторське право помертвуваних авторів діє протягом 70 років після їх реабілітації. Також авторське право на твір, що був опублікований протягом 30 років після смерті автора, діє протягом 70 років від дати його правомірного опублікування. Якщо будь-яка особа вперше оприлюднює твір, який ніколи не публікувався після спливу строку охорони авторських прав на нього, то строк охорони майнових прав цієї особи на твір (у даному випадку захист цих прав є рівноцінним захисту майнових прав автора) становить 25 років від часу, коли твір був вперше оприлюднений (ст. 28 Закону).

Після закінчення строку чинності майнових авторських прав на твір він може вільно та безоплатно використовуватися будь-якою особою, за винятками, встановленими законом, тобто переходить у суспільне надбання (ст. 447 ЦКУ, ст. 30 Закону).

6. Правові положення щодо використання твору як об'єкта авторського права

Використання об'єктів авторського права (творів) законодавець визначає у ст. 441 ЦКУ як опублікування (випуск у світ); відтворення будь-яким способом та у будь-якій формі; переклад; перероблення, адаптацію, аранжування та інші подібні зміни; включення складовою частиною до збірників, баз даних, антологій, енциклопедій тощо; публічне виконання;

продаж, передання в найм (оренду) тощо; імпорт його примірників, примірників його перекладів, переробок тощо.

Правовий режим опублікування твору (випуску твору у світ) прописаний у ст. 442 ЦКУ. Твір вважається опублікованим (випущеним у світ), якщо про нього будь-яким способом повідомлено певному колу осіб, у тому числі, якщо він виданий, публічно виконаний, публічно показаний, переданий по радіо чи телебаченню, відображений у загальнодоступних електронних системах інформації. Особа, яка має авторське право на твір, для сповіщення про свої права може використовувати спеціальний знак охорони авторського права. Він складається з таких елементів: латинська літера «с», обведена колом; ім'я особи, яка має авторське право, рік першої публікації твору (ч. 2 ст. 437 ЦКУ, ч. 2 ст. 11 Закону «Про авторське право та суміжні права»). Буква «С» – означає першу букву в англійському слові «copyright», у перекладі – авторське право. Але твір не може бути опублікований, якщо він порушує права людини на таємницю її особистості і семейного життя, завдає шкоди громадському порядку, здоров'ю та моральності населення. Ніхто не має права опублікувати твір без згоди автора, крім випадків, встановлених законом (статті 443, 444 ЦКУ). Після смерті автора його правонаступники мають право на опублікування твору, якщо це не суперечить волі автора.

Щодо випадків правомірного безоплатного використання твору без згоди автора, то у ст. 444 ЦКУ визначено, що твір може бути використаний будь-якою особою: 1) як цитата з правомірно опублікованого твору або як ілюстрація у виданнях, радіо- і телепередачах, фонограмах та відеограмах, призначених для навчання, за умови дотримання звичаїв, зазначення джерела запозичення та імені автора, якщо воно вказано в такому джерелі, та в обсязі, виправданому поставленою метою; 2) для відтворення у судовому та адміністративному провадженні в обсязі, виправданому цією метою; 3) в інших випадках, передбачених законом. Статтями 21– 25 Закону «Про авторське право та суміжні права» також передбачається правовий режим вільного використання творів у випадках їх відтворення: бібліотеками та архівами примірників твору репрографічним способом; для навчання; копіювання, модифікації і декомпіляції комп'ютерних програм; у особистих цілях.

Використання об'єктів авторського права з економічної точки зору пов'язано з їх комерціалізацією. Взагалі комерціалізація інтелектуальної власності – це процес використання продуктів інтелектуальної праці в комерційній діяльності юридичних осіб. Цей процес включає передачу прав інтелектуальної власності від одного власника до іншого на платній основі. Але комерціалізація інтелектуальної власності – це не тільки купівля і продаж прав, а також можливість для власників інтелектуальних прав передати їх в оренду за ліцензійним договором або використати як внесок у статутний капітал юридичної особи або як заставу за кредитним

договором. Отже, комерціалізація інтелектуальної власності означає включення об'єктів інтелектуальних прав в економіко-господарський оборот на основі їх перетворення на товар, таким чином, у процесі комерціалізації формується ринок об'єктів інтелектуальної власності.

7. Комп'ютерна програма як інтелектуальний продукт

За своєю правовою природою комп'ютерна програма (далі – КП) є об'єктом авторського права. Відповідно до ст. 18 Закону КП охороняються як літературні твори. Така охорона поширюється на КП незалежно від способу або форми її вираження. Це положення національного законодавства відповідає правовій регламентації КП у Бернській конвенції про охорону літературних і художніх творів.

Отже, відповідно до ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» КП – це набір інструкцій у вигляді слів, цифр, кодів, схем, символів або у будь-якому іншому вигляді, виражених у формі, придатній для зчитування комп'ютером, які приводять його у дію для досягнення певної мети або результату (це поняття охоплює як операційну систему, так і прикладну програму, виражені у вихідному або об'єктивному коді).

Вибір ефективної системи правової охорони КП в Україні є дискусійним питанням у зв'язку з тим, що вони є складним комплексним об'єктом, тому, на думку юристів, до правової охорони цього об'єкта має бути комплексний підхід. Тобто, на думку фахівців, норми інституту авторського права у недостатньому ступені здатні забезпечувати потужну правову охорону інтелектуальних прав на КП. Доцільно використовувати можливість охорони цих прав з боку різних інститутів системи ПІВ.

Оскільки авторським правом охороняється тільки форма вираження КП, то має значення її код. Юристи-практики вважають, що у сфері патентних відносин КП не є технічним рішенням та не відповідає умовам патентоспроможності, які притаманні винаходу (корисній моделі), але зазначений об'єкт може отримати патентну охорону у складі технічних рішень, в яких використовується. За певних обставин алгоритм роботи КП може отримати охорону шляхом отримання патенту на винахід (корисну модель) як спосіб (процес) (Закон України «Про охорону прав на винаходи (корисні моделі)).

Коли ж йдеться про зовнішній вигляд програми, її інтерфейс, то додаткову правову охорону КП може отримати як промисловий зразок, порядок державної реєстрації якого визначається Законом України «Про охорону прав на промислові зразки».

КП як об'єкт ПІВ не обмежуються кодом, алгоритмом та інтерфейсом. Як знак для товарів і послуг можуть охоронятися КП або їх окремі модулі і в цьому випадку назва КП або її модулів можуть бути зареєстровані

відповідно до Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг».

Слід також зазначити, що робочі матеріали стосовно КП, що застосовуються під час її розроблення, сам код КП можуть зберегатися певною юридичною особою як комерційна таємниця та підлягати правовій охороні, що відповідає правовому режиму охорони інтелектуальних прав на комерційну таємницю (глава 46 ЦКУ).

На сьогодні у більшості країн світу КП охороняються авторським правом. Однак, наприклад, у США патентно-правова охорона КП використовується паралельно з авторським правом. Правознавці вважають такий підхід цілком обґрунтованим, оскільки, якщо розглядати КП як частину винаходу (корисної моделі), патентне право захищає її функціональну сутність, а не кінцевий результат, як у випадку захисту авторським правом.

Унікальним явищем у сфері комп'ютерних технологій на сьогодні визнається штучний інтелект, який по суті є програмним продуктом (тобто КП). Мова йде про робототехніку, перспективи її розвитку та значення для людства, тому актуальним на сьогодні є питання правової регламентації у цій сфері.

Місце штучного інтелекту у правовій площині є важливою темою юридичного дискурсу. Перші дослідження та заходи, присвячені різним аспектам штучного інтелекту, розпочалися ще у 1970–1980 рр., але на офіційному рівні здійснюються лише перші кроки у цьому напрямку. Розроблення правових стандартів щодо штучного інтелекту провадиться в країнах Східної Азії та США, а також Європейським Союзом. Так, Європейський Парламент ухвалив 16 лютого 2017 р. Резолюцію 2015/2103 (INL) щодо цивільно-правового регулювання робототехніки з рекомендаціями для Європейської Комісії. Цей документ має назву «Норми цивільного права про робототехніку» і є одним із перших реальних кроків на шляху до законодавчого закріплення стандартів розроблення та використання штучного інтелекту, але Резолюція має винятково рекомендаційний характер, її положення дають можливість сформулювати уявлення про те, що буде лежати в основі норм, які регламентують відповідну діяльність у найближчій перспективі.

Для України аналіз змісту цієї Резолюції є важливим з урахуванням того, що курс нашої держави спрямований на європейську інтеграцію, тому вочевидь, що саме стандарти Європейського Союзу в цій сфері будуть покладені в основу відповідних норм українського законодавства у майбутньому.

Так, 2 грудня 2020 р. Кабінет Міністрів України видав розпорядження «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні», де термін штучний інтелект використовується в такому значенні: штучний інтелект – організована сукупність інформаційних технологій, із

застосуванням якої можна виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань. Галуззю штучного інтелекту у зазначеній Концепції визначається напрям діяльності у сфері інформаційних технологій, який запезпечує створення, впровадження та використання технологій штучного інтелекту.

Розпорядження майновими правами у сфері інтелектуальної власності здійснюється на підставі певних договорів, саме через укладання певних договорів здійснюється комерціалізація інтелектуального продукту (у тому числі й КП). Правові засади договірних відносин у сфері ПІВ визначені у главі 75 ЦКУ, де визначаються: види договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності (ст. 1107 ЦКУ); правовий режим ліцензії на використання об'єкта ПІВ (ст. 1108 ЦКУ); правовий режим ліцензійного договору та строк його дії (статті 1109, 1110 ЦКУ); типовий ліцензійний договір (ст. 1111 ЦКУ); договір про створення за замовленням і використання об'єкта ПІВ (ст. 1112 ЦКУ); правові положення щодо договору про передачу виключних майнових прав інтелектуальної власності (ст. 1113 ЦКУ); державна реєстрація договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності (ст. 1114 ЦКУ).

Договори у сфері інтелектуальної власності мають укладатися в письмовій формі, недодержання письмової форми тягне за собою нікчемність договору.

Стаття 33 Закону України «Про авторське право та суміжні права» також визначає договори на право використання творів. Ця норма також стосується і КП.

На ринку програмного забезпечення (далі – ПЗ) використовуються договір на замовлення і використання КП (ст. 1112 ЦКУ). Зокрема договір на розроблення ПЗ є початковим у співпраці розробника та замовника ІТ-продукту. Виділяють так звані «класичні» договори у сфері ПЗ: 1) Time & Materials (оплата за фактом), це договори, які використовують у разі, коли обсяг виконаних робіт важко спрогнозувати, а тому розробник отримує оплату за роботу, яку він фактично виконав. Такий вид договору є достатньо гнучким, оскільки розробники виконують роботи з урахуванням короткострокових завдань замовника, а тому вимоги до кінцевого продукту можуть змінюватися у процесі виконання завдання. Але замовник при цьому має розраховувати, що оплата за результат може бути вище за очікувану. Слід також поміятати, що всі нюанси замовлення не завжди прописуються у технічному завданні замовника.

Договір Fixed Price (фіксована ціна) передбачає, що контрагенти визначають усі вимоги до ПЗ у технічному завданні і прописують строк виконання робіт та їхню вартість до початку умов договору. За таким договором зазвичай не вносяться зміни до вимог кінцевого продукту. Тому такі договори краще не укладати для виконання складного завдання (ризик для замовника). А виконавець також ризикує не отримати відшкодування фактичних затрат, якщо вони перевищують фіксовану ціну.

Договір Fixed Budget передбачає, що замовник встановлює фіксований бюджет, на підставі якого формує технічне завдання до ПЗ та строк виконання робіт. Цей вид договору краще застосовувати, коли витрати на розробку ПЗ обмежені. Договір Out Staff – це коли замовник отримує у своє розпорядження фахівців із певними навичками і повністю регулює процес виконання завдань розробниками. Цей договір більше підходить до випадків, коли замовник є сам фахівцем у сфері ПЗ.

Такий поділ на види договорів є умовний і в індивідуальному порядку можна поєднувати різні компоненти зазначених договорів.

Другий вид договорів, що використовується на ринку ПЗ, – це договір про передачу виключних майнових прав інтелектуальної власності (ст. 1113 ЦКУ). У ч. 8 ст. 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права» прописано, що усі майнові права на використання твору, які передаються за авторським договором, мають бути у ньому чітко визначені. Майнові права, що не передбачаються у договорі, не вважаються переданими за ним від автора до контрагента.

Правомірне використання твору, зокрема це стосується і КП як об'єкта авторського права, визначається ст. 441 ЦКУ, статтями 443 – 445 ЦКУ, а також щодо саме КП ст. 24 Закону України «Про авторське права і суміжні права», де прописано про вільне копіювання, модифікацію і декомпіляцію КП. Правомірною є купівля ліцензійної копії програмного продукту.

Неправомірне використання КП (або, як ще кажуть, ПЗ) є комп'ютерним піратством. Термін «комп'ютерне піратство» означає порушення авторських прав на ПЗ, тобто мається на увазі несанкціоноване правовласником копіювання, використання і поширення ПЗ. Комп'ютерне піратство має різні форми, найбільш поширені: копіювання кінцевими користувачами; незаконне встановлення програм на жорсткі диски комп'ютерів; виготовлення підробок; порушення обмежень ліцензій; інтернет-піратство тощо.

Рівень комп'ютерного піратства в Україні становить на сьогодні близько 84 %. Стан такого явища як комп'ютерне піратство фахівці визначали певний час як «болотяна стабільність», але з настанням економічної кризи це питання знов постає достатньо гостро.

Під захистом авторських прав на КП слід розуміти передбачені законом заходи щодо їх визнання, припинення їх порушення, застосування

до правопорушника заходів юридичної відповідальності. Способи захисту судом суб'єктивних цивільних прав і законних інтересів учасників цивільних відносин передбачено ст. 16 ЦКУ, а захист саме прав інтелектуальної власності судом передбачається ст. 432 ЦКУ.

8. Правові засади суміжних прав

В об'єктивному розумінні інститут суміжних прав – це сукупність норм, що регулюють відносини у сфері створення, використання та правової охорони таких об'єктів як виконання, фонограми, відеограми і програми (передачі) організацій мовлення. Назва цього інституту «суміжні права» вказує на безпосередній його зв'язок з інститутом авторських прав. Зазвичай виникнення об'єктів суміжних прав пов'язано з використанням об'єктів авторського права, тобто перші є вторинними відносно других. Фахівці вважають, що суміжні права – це форма існування авторських прав, тому відповідні відносини регулюються на основі єдиних принципів, і у зв'язку з цим доцільно об'єднати їх в один інститут. Однак законодавець достатньо чітко у ЦКУ виділив два інститути: авторського права (гл. 36) і суміжних прав (гл. 37), а у Законі присвятив інституту суміжних прав розділ III.

Отже, суміжні права – це виключні особисті немайнові та майнові права, визначені законом для певних суб'єктів (виконавців, виробників відеограм, фонограм, програм (передач) мовлення).

Основне правове забезпечення суміжних прав у вітчизняному законодавстві становлять гл. 37 ЦКУ та норми зазначеного спеціального Закону, а на міжнародному рівні – це Женевська конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення фонограм (1971 р.), Римська конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення від 26 жовтня 1961 р. та інші.

Об'єкти (виконання, фонограми, відеограми, програми (передачі) організацій мовлення) і суб'єкти суміжних прав (первинні – виконавець, виробник фонограм, виробник відеограм, організація мовлення; вторинні – інші особи, які набули суміжні права відповідно до договору або закону, тобто правонаступники виробників фонограм, відеограм, організацій мовлення або спадкоємці виконавців) визначаються відповідно статтями 449, 450 ЦКУ, статтями 35, 36 Закону. Виникають суміжні права на виконання з моменту першого його здійснення, на фонограму і відеограму з моменту її вироблення, на програму (передачу) організації мовлення з моменту її першого здійснення (ст. 451 ЦКУ, ст. 37 Закону).

Майнові права інтелектуальної власності на об'єкти суміжних прав визначаються ст. 452 ЦКУ, статтями 39 – 41 Закону, а особисті немайнові – ст. 423 ЦКУ, ст. 38 Закону. Ці дві групи прав становлять зміст суміжних прав.

Правовий режим використання об'єктів суміжних прав передбачається статтями 453 – 455 ЦКУ, ст. 43 Закону. Строки чинності (дії) суміжних майнових прописано у ст. 456 ЦКУ, ст. 44 Закону, а саме: майнові права виконавців охороняються протягом 50 років від дати першого запису виконання; права виробників фонограм, відеограм охороняються протягом 50 років від дати їх першого опублікування або їх першого звукозапису; організації мовлення користуються правами протягом 50 років від дати першого публічного сповіщення передачі. Закінчення строку захисту суміжних прав настає 1 січня року, наступного за роком, у якому закінчилися передбачені законом строки дії суміжних прав. Також у другому абзаці ч. 1 ст. 44 Закону наголошується, що особисті немайнові права зазначених суб'єктів суміжних прав охороняються безстроково. У ч. 4 ст. 456 ЦКУ прописано, що в окремих випадках законом можуть встановлюватися інші строки чинності суміжних прав.

Запитання для самоконтролю

1. Розкрийте поняття авторського права в об'єктивному розумінні.
2. Розкрийте поняття авторського права в суб'єктивному розумінні.
3. Визначіть основне правове забезпечення авторського права в Україні.
4. Окресліть завдання авторського права.
5. Виділіть основні принципи авторського права.
6. Визначіть об'єкти авторського права, їх ознаки та види.
7. Визначіть суб'єкти авторського права, їх види та особливості.
8. Охарактеризуйте правову природу особистих немайнових прав автора.
9. Дайте характеристику майнових прав автора.
10. Виділіть особливості строків чинності авторських прав.
11. Визначіть основні правові положення щодо використання твору.
12. Розкрийте поняття КП та визначіть особливості її правового становища.
13. Розкрийте поняття суміжних прав, виділіть їх об'єкти та суб'єкти.
14. Визначіть зміст суміжних прав.
15. Які строки чинності суміжних прав визначаються законодавцем?

Рекомендована література до лекції 4: [1, 2, 10, 13, 20, 31–39, 44, 45].

Лекція 5. ПРАВО ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ

План лекції

1. Право промислової власності: поняття, правове забезпечення, система.
2. Патентне право.
3. Об'єкти права інтелектуальної власності, що індивідуалізують учасників цивільного обороту, їх товари та послуги.
4. Нетрадиційні об'єкти права промислової власності.

1. Право промислової власності: поняття, правове забезпечення, система

Право промислової власності – це один із інститутів права інтелектуальної власності (далі – ПІВ), який являє собою сукупність норм, що регулюють відносини у сфері технічної творчості, щодо створення, використання об'єктів ПІВ, котрі індивідуалізують учасників цивільного обороту, товари, послуги та щодо особливостей правової охорони нетрадиційних об'єктів ІВ. Таким чином, у системі права промислової власності можна виділити такі правові інститути: патентне право; об'єкти ПІВ, що ідивідуалізують учасників цивільного обороту, їх товари та послуги; нетрадиційні об'єкти ПІВ.

Правовим забезпеченням у сфері права промислової власності на міжнародному рівні є «Паризька конвенція про охорону прав промислової власності», «Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків» тощо, а на національному рівні: ЦКУ, Господарський кодекс України, Податковий кодекс України, Митний кодекс України, Закони України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на сорти рослин», «Про пліменне тваринництво», «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про охорону прав на географічні зазначення походження товарів», «Про державну таємницю» та інші нормативні акти.

2. Патентне право

Патентне право є одним з найважливіших інститутів у системі ПІВ, зокрема у сфері права промислової власності.

Отже, патентне право – це сукупність норм, що регулюють правовідносини у сфері інтелектуальної технічної та іншої творчості певних суб'єктів (винахідників) у зв'язку зі створенням, використанням і

правовою охороною визначених законодавством об'єктів, зокрема винаходів і корисних моделей.

Патентне право можна визначити в об'єктивному та суб'єктивному розумінні. В об'єктивному розумінні патентне право – це сукупність норм, що регулюють особисті немайнові та майнові відносини, які виникають у зв'язку зі створенням, використанням і охороною певних об'єктів як результатів науково-технічної творчості, право інтелектуальної власності на які засвідчується патентом. У суб'єктивному розумінні патентне право – це сукупність особистих немайнових і майнових інтелектуальних прав, які належать певним суб'єктам у зв'язку зі створенням, використанням та розпорядженням ними певними об'єктами права інтелектуальної власності відповідно до чинного законодавства України або міжнародного законодавства з промислової власності.

До основних принципів патентного права, які є базою для правового регулювання у сфері патентних правовідносин, належать:

- принцип патентоспроможності певних об'єктів (означає, що кожний з об'єктів патентного права має відповідати умовам патентоспроможності, визначеним законодавством);
- принцип визнання за володільцем патенту виключного права на зареєстрований об'єкт (означає, що тільки володільць патенту має виключне право на використання певного об'єкта, надання дозволу на використання його третіми особами, на заборону щодо використання об'єкта без дозволу);
- принцип національного режиму (означає, що зарубіжні суб'єкти мають такі самі права, як громадяни України, у випадках реалізації патентних правовідносин);
- принцип територіальної дії прав на об'єкти патентного права (означає, що зареєстроване право на об'єкт в одній державі не буде мати правової охорони у будь-якій іншій, поки зацікавлений суб'єкт не отримає охоронний документ іншої держави або міжнародний охоронний документ);
- принцип реєстрації щодо виникнення інтелектуальних прав на об'єкти патентного права (означає, що права інтелектуальної власності на будь-який об'єкт патентного права виникають тільки після проходження відповідної реєстраційної процедури, що встановлена законодавством і завершується видачею охоронного документа – патенту);
- принцип визнання і охорони не тільки права володільців патенту, але й дійсних творців об'єктів патентного права (це означає, що за творцем об'єкта у будь-якому випадку закріплені певні особисті немайнові права, якщо інші суб'єкти отримують майнові права на патент або є володільцями патенту);

- принцип дотримання балансу інтересів суб'єктів патентного права, з одного боку, та суспільства – з іншого (цей принцип виявляється, зокрема, у обмеженні строку дії майнових прав на патент, в обов'язку володільця патенту сумлінно використовувати свої права, у обмеженні патентних прав в інтересах суспільства шляхом видачі примусової ліцензії тощо).

Патентне право як інститут права інтелектуальної власності виконує дві основні функції, які притаманні правовим нормам. Це охоронна функція, а у цьому контексті функція патентного захисту, тобто захисту прав творців об'єктів патентного права, а також інших правоволодільців у цій сфері. Друга функція – регулятивна, яка спрямована на регулювання суспільних відносин, що виникають з приводу створення і використання та правової охорони об'єктів патентного права.

Отже, серед переліку об'єктів права інтелектуальної власності, що визначається ст. 420 ЦКУ, можна виділити об'єкти саме патентного права, до них належать: *винаходи, корисні моделі* (як результат інтелектуальної науково-технічної творчості), право інтелектуальної власності на які засвідчується патентом згідно з ч.1 ст. 462 ЦКУ.

Суб'єктами патентного права (тобто володільцями патенту) на винахід, корисну модель згідно зі ст. 463 ЦКУ є дві групи осіб: 1) винахідник (творець винаходу або корисної моделі); 2) інші особи, які придбали права на об'єкти згідно з законом або договором.

Законодавство встановлює, що творцями об'єктів можуть бути декілька осіб, тобто йдеться про співавторство. Отже, особи, які спільно створили об'єкт, мають однакові права на одержання патенту, якщо інше не передбачено угодою між ними.

До суб'єктів патентного права також належить роботодавець винахідника (ст. 9 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»), попередній користувач, який має особливий правовий статус (ст. 470 ЦКУ, ст. 11 зазначеного Закону).

Держава також може бути учасником патентних відносин, зокрема виходячи з інтересів суспільства і за умов надзвичайного стану (ч. 3 ст. 30 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»). У патентних правовідносинах можуть брати участь представники у справах інтелектуальної власності – патентні повірені. Їх правовий статус визначається у Положенні про представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених), затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 10.08.1994 року за № 545.

Зміст права інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права та майнові права, які належать суб'єктам патентного права.

Особисті немайнові права суб'єктів патентного права (винахідників) виходять зі змісту ст. 423 ЦКУ. Тобто для цих суб'єктів визначається право авторства, а це означає, що творець об'єкта патентного права, який подає

заявку щодо отримання патенту на нього, має право вимагати визнання себе єдиним творцем певного об'єкта. З цього приводу в ч. 5 ст. 8 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» зазначається, що винахіднику належить право авторства, яке є невід'ємним особистим правом і охороняється безстроково. Також згідно з ч. 5 ст. 8 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» винахідник має право на присвоєння свого імені створеному ним винаходу (корисній моделі). Згідно з ч. 6 ст. 12 цього ж Закону винахідник має право вимагати, щоб його не згадували як творця цього винаходу (корисної моделі) у будь-яких публікаціях НОІВ, яка здійснює державну реєстрацію об'єкта. Таким чином, творці об'єктів патентного права мають право на анонімність.

Майнові права суб'єктів на винахід (корисну модель) прописані ст. 464 ЦКУ: право використовувати винахід, корисну модель; виключне право дозволяти використання винаходу, корисної моделі; виключне право перешкоджати неправомірному використанню винаходу, корисної моделі, у тому числі забороняти таке використання; інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом. Також у ч. 2 ст. 464 ЦКУ визначено, що майнові права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель належать володільцю відповідного патенту, якщо інше не встановлено договором або законом.

Охоронним документом у сфері патентних відносин законодавець визначає патент. Термін «патент» походить від латинського слова «patere», що означає «класти на огляд» (тобто робити доступним для широкого загалу), а також від словосполучення «letters patent» (у перекладі с лат. «відкрита грамота»), що у середньовіччі означало документ, виданий монархом на засвідчення того, що певна особа має виключні права або монополію на певний вид діяльності.

Нині в Україні діє патентна система охорони прав на винаходи, корисні моделі. Патентна система охорони відповідних об'єктів ґрунтується на тому, що само по собі створення об'єкта ще не тягне за собою виникнення прав інтелектуальної власності на нього, а надає лише право на патент. Зміст цього права полягає в тому, що особа (заявник) має право звернутися до НОІВ, який видає патенти, з відповідною заявкою, вимагати розгляду цієї заявки щодо відповідності заявленого об'єкта встановленим у законі вимогам і в разі встановлення такої відповідності – видачі патенту на цей об'єкт. Патент – це техніко-юридичний документ, який визнає те чи інше досягнення об'єктом патентного права, визнає авторство на цей об'єкт (особисте немайнове право винахідника або автора), пріоритет і право інтелектуальної власності на зазначений об'єкт.

Відповідно до ч. 1 ст. 425 ЦКУ особисті немайнові права інтелектуальної власності є чинними безстроково, якщо інше не встановлено законодавством або договором.

Строки охорони майнових прав (тобто строки дії відповідного патенту) для об'єктів патентного права законодавством встановлюються не однакові. Статтею 465 ЦКУ визначаються строки чинності майнових прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, а саме: строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на винахід спливає через 20 років, що відліковуються від дати подання заявки на винахід в установленому законом порядку. Цей строк може бути продовжений в установленому законом порядку щодо винаходу, використання якого потребує спеціальних випробувань і офіційного дозволу; строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на корисну модель спливає через десять років від дати подання заявки на корисну модель в установленому законом порядку.

Строки чинності патентної охорони визначено також і спеціальним законом, зокрема у ч. 4 ст. 6 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» прописано, що строк дії патенту на винахід становить 20 років від дати подання заявки до НОІВ. Строк дії патенту на корисну модель становить 10 років від дати подання заявки до НОІВ.

Статтею 466 ЦКУ передбачається дострокове припинення майнових прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель за ініціативою особи, якій вони належать, якщо це не суперечить умовам договору, а також в інших випадках, передбачених законом. Достроково припинені виключні права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель можуть бути відновлені у порядку, встановленому законом, за заявою особи, якій ці права належали у момент їх припинення (ст. 468 ЦКУ). У разі припинення чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на винахід, корисну модель ці об'єкти можуть вільно і безоплатно використовуватися будь-якою особою за винятками, встановленими законом (ч. 1 ст. 467 ЦКУ).

Порядок отримання патенту на винахід (корисну модель) визначається Законом України «Про охорону прав на винаходи і корисну модель» та Правилами складання і подання заявки на винахід і заявки на корисну модель.

Важливе правове значення має дата подання заявки на отримання патенту, оскільки від цієї дати починає спливати строк чинності патенту та встановлюється пріоритет заявки. Пріоритет – це важлива категорія патентного права, яка означає першість у поданні заявки. За загальним правилом пріоритет встановлюється за датою подання заявки до НОІВ. Порядок визначення пріоритету прописаний у ст. 15 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі».

Промисловий зразок до недавнього часу законодавець позиціонував як об'єкт патентного права у ЦКУ і у Законі України «Про охорону прав на промислові зразки», однак нова редакція цього Закону (від 14.10.2020 р.) змінила правове положення даного об'єкта. Відповідно до Закону

промисловий зразок як результат інтелектуальної творчої діяльності людини в галузі художнього конструювання підлягає державній реєстрації у НОІВ, за результатом якої видається свідоцтво, а не патент, якщо промисловий зразок відповідає таким критеріям як новизна та індивідуальний характер (ст. 1, п. 5 ст. 5, ст. 18 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки»). Відповідні зміни були внесені у ЦКУ, однак норми, присвячені промислому зразку, розташовані у главі 39 ЦКУ, яка регулює право інтелектуальної власності на винахід і корисну модель, тому правовий режим цих трьох об'єктів згідно з нормами ЦКУ залишається певною мірою схожим, з урахуванням ще й того, що термін «патентування» у Законі України «Про охорону прав на винаходи (корисні моделі)» також був змінений на термін «державна реєстрація». Суб'єктами права інтелектуальної власності на промисловий зразок визначаються: 1) автор; 2) інші особи, які набули прав на промисловий зразок за договором або законом (ст. 463 ЦКУ). Майнові права інтелектуальної власності на промисловий зразок аналогічні правам на винахід, корисну модель і визначаються ст. 464 ЦКУ. Строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на промисловий зразок становить п'ять років від дати подання заявки на промисловий зразок в установленому законом порядку і продовжується за клопотанням власника промислового зразка на один або більше п'ятирічних строків. Загальний строк чинності зазначених прав не може перевищувати двадцять п'ять років від дати подання заявки (ч. 5 ст. 465 ЦКУ, п. 5 ст. 5 Закону України «Про охорону прав на промисловий зразок»). Відповідно до п. 6 ст. 5 зазначеного Закону встановлюється строк правової охорони для незареєстрованого промислового зразка, який становить три роки від дати доведення до загального відома на території України.

3. Об'єкти ПІВ, що індивідуалізують учасників цивільного обороту, їх товари та послуги

У системі права промислової власності виділяють також групу об'єктів ПІВ, що індивідуалізують учасників цивільного обороту, товари та послуги, зокрема до них належать торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення походження товарів, комерційні (фірмові) найменування.

Комерційне найменування є одним із об'єктів інтелектуальної власності, що входить до групи засобів індивідуалізації, які мають певні особливості цивільно-правового регулювання. Захист цього об'єкта розпочався з прийняттям у 1883 р. Паризької конвенції про охорону промислової власності, яка набула чинності для України 25 грудня 1991 р. У ЦКУ правовий режим комерційного найменування визначається у главі 43, а саме у ст. 489 ЦКУ прописано особливості правової охорони

комерційного найменування, а також у ст. 490 ЦКУ майнові права інтелектуальної власності на комерційне найменування, а у ст. 491 ЦКУ припинення чинності майнових прав інтелектуальної власності на комерційне найменування.

Комерційне найменування – це найменування, під яким суб'єкт господарювання виступає у цивільному обороті та яке індивідуалізує його серед інших учасників цивільного обороту.

Згідно з ч.1 ст. 159 Господарського кодексу України суб'єктом права на комерційне найменування є: юридична особа – суб'єкт господарювання і фізична особа – підприємець.

Відповідно до ст. 90 ЦКУ і ст. 23 Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців та громадських формувань" від 15.05.2003 р. комерційне найменування юридичної особи має містити інформацію: 1) організаційно-правову форму; 2) назву.

Комерційне найменування юридичної або фізичної особи підприємців може бути внесено до «Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» у порядку, встановленому законом.

Право інтелектуальної власності на комерційне найменування є чинним з моменту першого використання цього найменування. Цей момент зазвичай збігається з моментом державної реєстрації юридичної особи.

Чинне цивільне законодавство України надає правову охорону такому об'єкту інтелектуальної власності, як торговельна марка (знаки для товарів і послуг). Відповідні правові норми містяться у ЦКУ (гл. 44), Законі України "Про охорону прав на знаки для товарів і послуг" тощо. Міжнародна спільнота розробила цілу низку міжнародних договорів з окресленого питання: Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків (1891 р.), Ніццька угода про міжнародну класифікацію товарів і послуг для реєстрації знаків (1957 р.), Віденська угода про заснування міжнародної класифікації зображувальних елементів знаків для товарів (1973 р.), Договір про закони з товарних знаків (1994 р.) тощо.

Торговельна марка (знаки для товарів і послуг) – це будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень, які придатні для вирізнення товарів (послуг), що виробляє (надає) одна особа, від товарів (послуг), що виробляють (надають) інші особи. Такими позначеннями можуть бути: слова, літери, цифри, зображувальні елементи, комбінації кольорів (ст. 492 ЦКУ).

Суб'єктами права інтелектуальної власності на торговельну марку (знаки для товарів і послуг) є фізичні та юридичні особи. Можуть бути випадки належності інтелектуальної власності на торговельну марку (знака для товарів і послуг) одночасно кільком фізичним та/або юридичним

особам. Право інтелектуальної власності на торговельну марку (знаки для товарів і послуг) засвідчується свідоцтвом.

Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на торговельну марку (знаки для товарів і послуг) – 10 років з дати, наступної за датою подання заявки в установленому порядку, якщо інше не встановлено законом. Володілець свідоцтва про право інтелектуальної власності на торговельну марку (знаки для товарів і послуг) має право продовжити 10-річний строк, який сплинув, щоразу на 10 років відповідно до законодавства. Майнові права на торговельну марку (знаки для товарів і послуг) може бути припинено достроково в установлених законом випадках (ст. 497 ЦКУ).

Географічне зазначення – це термін, який відображає зв'язок "місце-товар" і дає змогу виробникам товарів з певного географічного району вимагати права на зазначення того, що певний товар походить із цього регіону.

На сьогодні основними міжнародними договорами, які встановлюють норми з охорони географічних зазначень, є: Паризька конвенція про охорону промислової власності, Мадридська угода стосовно припинення неправдивих або таких, що вводять в оману, зазначень джерела товарів, Лісабонська угода про захист зазначень місць походження виробів та їх міжнародної реєстрації й Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (далі – Угода ТРІПС).

На національному рівні правова охорона цього об'єкта забезпечується ЦКУ (гл. 45), Законом України "Про охорону прав на зазначення походження товарів", статтями 4, 6, 25 і 30 Закону України "Про захист від недобросовісної конкуренції", ст. 33 Господарського кодексу України.

Обсяг правової охорони географічного зазначення окреслюється характеристиками товару (послуги) і межами географічного місця його походження, які зафіксовані державною реєстрацією. За фактом державної реєстрації географічного зазначення видається охоронний документ – свідоцтво, строк чинності якого становить 10 років з правом багаторазового продовження цього строку.

Суб'єктами права інтелектуальної власності на географічне зазначення є виробники товарів, асоціації споживачів та інші особи, визначені законом. Виробник товару повинен перебувати у тому самому географічному об'єкті та виробляти товар з тими самими властивостями, які визначено у свідоцтві про реєстрацію.

4. Нетрадиційні об'єкти ПІВ

До групи нетрадиційних об'єктів у системі інституту права промислової власності доцільно відносити такі об'єкти як компонування

(топографії) інтегральних мікросхем, наукові відкриття, комерційні таємниці, раціоналізаторські пропозиції, сорти рослин, породи тварин. Нетрадиційність їх пов'язана з тим, що вони через їх особливий правовий режим та правову природу не можуть належати ані до патетного права, ані до об'єктів права інтелектуальної власності, що індивідуалізують учасників цивільного обороту, їх товари та послуги.

Наукове відкриття як явище чисто наукове є свідченням високого рівня науково-дослідної діяльності в суспільстві, а також високого рівня науки в цілому. Наукове відкриття – це найвище досягнення будь-якої науки. Тому правовий інститут охорони наукових відкриттів не передбачає встановлення ні виключних прав, ні фактичної чи юридичної монополії на використання знань, що становлять зміст наукового відкриття. Наукове відкриття з моменту його створення стає суспільним надбанням. У цьому і полягає особливість правової природи цього об'єкта.

Наукові відкриття, а також усі інші наукові знання у сферах пізнання матеріального світу включено до переліку потенційно захистоспроможних об'єктів права інтелектуальної власності, що міститься у ст. 2 Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), прийнятої на Стокгольмській конференції 14 липня 1967 р. Елементом системи міжнародної правової охорони наукових відкриттів є також Женевський договір про міжнародну реєстрацію наукових відкриттів 1978 р.). У законодавстві України, яка є членом ВОІВ, передбачається забезпечення правової охорони наукових відкриттів, про що свідчать норми ЦКУ (гл. 38).

Відповідно до ст. 457 ЦКУ науковим відкриттям є встановлення невідомих раніше, але об'єктивно існуючих закономірностей, властивостей та явищ матеріального світу, які вносять докорінні зміни у рівень наукового пізнання.

Ознаками наукового відкриття є: достовірність (доведеність); новизна; існує в природі об'єктивно, людиною не створюється, а лише нею пізнається; здійснює істотні зрушення науково-технічного прогресу, розвитку людства в цілому; є самостійним об'єктом права інтелектуальної власності.

Автор наукового відкриття має право присвоїти йому своє ім'я або спеціальну назву.

Юридичною формою закріплення прав інтелектуальної власності на наукове відкриття є диплом. Диплом про наукове відкриття є правопосвідчувальним, а не правовстановлювальним документом, адже права інтелектуальної власності на наукове відкриття є дійсними не з моменту видачі диплому, а з часу, відколи про наукове відкриття було заявлено або коли суть відкриття була доведена до відома третіх осіб.

Глава 40 ЦКУ висвітлює право інтелектуальної власності на *компонування (топографію) інтегральних мікросхем*. Окрім норм ЦКУ

правове регулювання цього об'єкта здійснює Закон України «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем». Компонування інтегральної мікросхеми (далі – ІМС) вважається придатним для набуття права інтелектуальної власності на нього, якщо воно є оригінальним (ст. 471 ЦКУ).

Суб'єктами права інтелектуальної власності на конструювання інтегральної мікросхеми є автор інтегральної мікросхеми та інші особи, які набули прав на конструювання інтегральної мікросхеми за договором або законом. Право на реєстрацію топографії ІМС має автор або його правонаступник. Автори, які спільно створили топографію ІМС, мають однакові права на реєстрацію топографії ІМС, якщо інше не передбачено угодою між ними. Набуття права інтелектуальної власності на конструювання ІМС засвідчується свідоцтвом. Автору топографії ІМС належить право авторства, яке є невідчужуваним особистим правом і охороняється безстроково.

Майнові права інтелектуальної власності на конструювання інтегральної мікросхеми є чинними з дати, наступної за датою їх державної реєстрації за умови підтримання чинності цих прав відповідно до закону. Строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на конструювання інтегральної мікросхеми спливає через десять років, що відраховуються від дати подання заявки на конструювання інтегральної мікросхеми в установленому законом порядку.

Відповідно до ст. 481 ЦКУ *раціоналізаторською пропозицією* є визнана юридичною особою пропозиція, яка містить технологічне (технічне) або організаційне рішення в будь-якій сфері її діяльності.

Правова охорона раціоналізаторських пропозицій здійснюється відповідно до гл. 41 ЦКУ та інших нормативних актів, зокрема «Методичних рекомендацій про порядок складання, подачі та розгляду заявки на раціоналізаторську пропозицію», затверджених наказом Держпатенту України від 27 серпня 1995 р. № 131, Положення про свідоцтво на раціоналізаторську пропозицію і порядок його видачі, що затверджене наказом Держпатенту України від 22 серпня 1995 р. № 129.

Об'єктом раціоналізаторської пропозиції може бути матеріальний об'єкт або процес.

Для визнання пропозиції раціоналізаторською вона має відповідати таким критеріям: бути організаційним або технічним рішенням; мати місцеву новизну, тобто бути невідомою на підприємстві. Це означає, що раціоналізаторська пропозиція визнається такою, якщо вона невідома у межах того підприємства, до якого подається; бути корисною, а пропозиція визнається корисною для підприємства, якому вона подана, якщо її використання на зазначеному підприємстві в умовах, що існують або будуть створені, дозволяє одержати економічний, технічний або інший позитивний ефект.

Суб`єктами права на раціоналізаторську пропозицію є її автор і юридична або фізична особа, якій цю пропозицію подано. Раціоналізатором, тобто автором раціоналізаторської пропозиції, визнається особа, що створила її своєю творчою працею. Якщо раціоналізаторська пропозиція створена спільною творчою працею кількох осіб, то вони визнаються співавторами. В такому випадку користування правами на раціоналізаторську пропозицію, створену у співавторстві, визначається угодою між ними. Суттєвим є те, що співавторами не визнаються особи, які надавали авторові раціоналізаторської пропозиції тільки технічну допомогу.

За рішенням про визнання пропозиції раціоналізаторською і прийняття її до використання авторові видається свідоцтво встановленої форми.

Автор раціоналізаторської пропозиції має особисті немайнові та майнові права. До особистих немайнових прав автора раціоналізаторської пропозиції належать право авторства, право на ім'я, право на назву раціоналізаторської пропозиції, право на пріоритет, до майнових прав – право на винагороду.

Що стосується права на винагороду, то воно має свої особливості. Раціоналізатор, подаючи заявку до підприємства про визнання поданої ним пропозиції раціоналізаторською, разом з тим передає підприємству, в разі визнання пропозиції раціоналізаторською, і право на використання за певну винагороду.

Право на винагороду має автор або співавтори раціоналізаторської пропозиції протягом двох років від дати початку її використання на підприємстві, яке видало авторові свідоцтво на раціоналізаторську пропозицію. Розмір винагороди визначається умовами договору між автором і підприємством. Винагорода виплачується авторові відповідно до договору, але не пізніше трьох місяців після закінчення кожного року використання раціоналізаторської пропозиції.

Правовий режим *комерційної таємниці* визначається у гл. 46 ЦКУ. Відповідно до ст. 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися, розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Комерційна таємниця є секретною у тому розумінні, що вона в цілому чи у певній формі й сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною. У зв'язку з цим вона має комерційну цінність і є предметом, адекватним існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію (ст. 505 ЦКУ).

Комерційна таємниця як об'єкт інтелектуальної власності має свої особливості, відрізняється найбільшою універсальністю, оскільки комерційною таємницею можуть бути відомості технічного,

організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці. Строк чинності права інтелектуальної власності на комерційну таємницю чітко не визначений і обмежується строком існування сукупності певних ознак комерційної таємниці: 1) інформація має комерційну цінність; 2) інформація, що становить комерційну таємницю, не відома іншим особам і відсутній вільний доступ до неї на законних підставах; 3) вжито заходи для охорони конфіденційності інформації.

Комерційна таємниця не потребує офіційного визнання її охороноспроможності та державної реєстрації, а строк її охорони необмежений, за винятком припинення існування сукупності ознак комерційної таємниці.

Майновими правами інтелектуальної власності на комерційну таємницю є право на її використання; виключне право дозволяти її використання; виключне право перешкоджати неправомірному розголошенню, збиранню або використанню комерційної таємниці.

Суб'єктом права на комерційну таємницю є особа, яка правомірно визначила інформацію комерційною таємницею, якщо інше не встановлено договором (юридична особа і фізична особа-підприємець). Носієм інформації, яка є комерційною таємницею, може бути фізична особа, наприклад працівник підприємства.

До групи нетрадиційних об'єктів у системі ПІВ, зокрема в інституті промислової власності, доцільно включити також результати селекційних досягнень – *сорти рослин та породи тварин*. Основне правове забезпечення для цих об'єктів інтелектуальної власності визначено у гл. 42 ЦКУ, Законах України «Про охорону прав на сорти рослин», «Про племінне тваринництво».

Суб'єктами права інтелектуальної власності на сорт рослин і породи тварин згідно зі ст. 486 ЦКУ є дві групи осіб: 1) автор сорту рослин, автор породи тварин; 2) інші особи, що придбали майнові права інтелектуальної власності на об'єкти за законом або договором.

Майнові права інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин визначаються ст. 487 ЦКУ: право на використання сорту рослин, породи тварин, придатних для поширення в Україні; виключне право дозволяти використання сорту рослин, породи тварин; виключне право перешкоджати неправомірному використанню сорту рослин, породи тварин, у тому числі забороняти таке використання. Згідно з ч. 2 ст. 487 ЦКУ майнові права інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин належать володільцю патенту, якщо інше не встановлено договором або законом. Частиною 1 ст. 488 ЦКУ, ч. 2 ст. 10 Закону України «Про охорону прав на сорти рослин» визначається патент як охоронний документ, що засвідчує майнове право інтелектуальної власності на сорт рослин, а також на породи тварин згідно із зазначеною нормою ЦКУ.

Немайнове ж право авторства на сорт рослин засвідчується свідоцтвом про авторство відповідно до ч. 2 ст. 10 зазначеного Закону. До того ж про майнове право на поширення сорту рослин свідчить свідоцтво про державну реєстрацію сорту рослин згідно з ч. 4 ст. 10 цього ж Закону.

Суб'єктам племінної справи щодо породи тварин видається племінне свідоцтво (сертифікат) відповідно до ст. 13 Закону України «Про племінне тваринництво», відповідно до ст. 25 цього Закону селекційне досягнення в галузі племінного тваринництва визнається винаходом у встановленому законодавством порядку.

Строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин, породу тварин спливає через тридцять п'ять років, що відліковуються з 1 січня року, наступного за роком державної реєстрації цих прав (ч. 3 ст. 488 ЦКУ). Чинність виключних майнових прав на сорт рослин, породу тварин може бути припинена достроково або поновлена у випадках і у порядку, встановлених законом (ч. 4 ст. 488 ЦКУ).

Запитання для самоконтролю

1. Які правові інститути входять до системи права промислової власності?
2. Виділіть об'єкти патентного права.
3. Визначіть основні принципи патентного права.
4. Назвіть строки правової охорони об'єктів патентного права.
5. Які об'єкти права промислової власності індивідуалізують учасників цивільного (господарського) обороту, їх товари та послуги?
6. Які строки правової охорони встановлено законодавцем для цих об'єктів?
7. Які об'єкти права промислової власності можна визначити як нетрадиційні і чому?
8. Які охоронні документи передбачаються законодавцем у сфері промислової власності?

Рекомендована література до лекції 5: [1, 2, 4 – 8, 11 – 18, 21, 22, 31 – 39, 44, 45].

Лекція 6. СПАДКОВЕ ПРАВО (I частина)

План лекції

1. Поняття спадкування та його види.
2. Відкриття спадщини, місце відкриття спадщини, склад спадщини.
3. Спадкоємці, право на спадкування, усунення від права на спадкування
4. Поняття та форма заповіту, право на заповіт.
5. Недійсність заповіту.
6. Права заповідача.
7. Право на обов'язкову частину у спадщині.
8. Посвідчення заповіту та таємниця заповіту.

1. Поняття спадкування та його види

Спадкове право – це одна із підгалузей у системі сучасного цивільного права, і як підгалузь воно є сукупністю цивільно-правових норм, які регулюють суспільні відносини щодо умов та порядку спадкування. Спадкуванням відповідно до ст. 1216 ЦКУ є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Спадкування може бути здійснено як універсальне правонаступництво, коли до правонаступників (спадкоємців) від спадкодавця переходять всі його права та обов'язки, окрім тих, що визначені законом як права та обов'язки особи, які не входять до складу спадщини (ст. 1219 ЦКУ). Від універсального правонаступництва відрізняють сингулярне (або часткове) правонаступництво, коли правонаступник (спадкоємець) набуває тільки окреме, чітко визначене право із складу спадщини, за яким він має виконати певний обов'язок на користь іншої особи (наприклад, за заповідальним відказом спадкодавця, статті 1237, 1238 ЦКУ). Поняття спадкового права як підгалузі – це його поняття в об'єктивному значенні. У суб'єктивному значенні спадкове право – це право конкретного учасника цивільних відносин успадкувати майно померлого.

Правове забезпечення для спадкового права на сьогодні становлять норми Книги VI ЦКУ (глави 84 – 90). Окрім норм ЦКУ питанням отримання спадку присвячено норми Закону України «Про нотаріат», Сімейного кодексу України, також слід звернути увагу на положення Постанови Пленуму ВСУ «Про практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 р. № 7, Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» від 16.05.2013 р. тощо.

Законодавець виділяє два види спадкування: за законом і за заповітом (ст. 1217 ЦКУ). У юридичній літературі цивілісти визначають їх як підстави спадкування та шляхи спадкування. Спадкуванню за заповітом присвячено гл. 85 ЦКУ, а спадкуванню за законом – гл. 86 ЦКУ. Також у структурі Книги VI ЦКУ мають місце такі правові інститути: «Загальні положення про спадкування» (гл. 84 ЦКУ), де визначаються правові засади спадкового права; «Здійснення права на спадкування» (гл. 87 ЦКУ), де визначено порядок прийняття спадщини; «Виконання заповіту» (гл. 88 ЦКУ), де прописано права заповідача, спадкоємців та нотаріуса щодо призначення виконавця заповіту та його повноваження; «Оформлення права на спадщину» (гл. 89 ЦКУ), де регламентовано права та обов'язки спадкоємців щодо оформлення спадщини, а також строки оформлення права на спадщину; «Спадковий договір» (гл. 90 ЦКУ), який є новелою цивільного права (тобто новим цивілістичним інститутом), а науковці-цивілісти при дослідженні його правової природи дискутують про його сутність, значення та місце у системі цивільного права, при цьому деякі з них вважають, що він є цивільно-правовим договором, який слід розглядати у контексті зобов'язальних відносин, однак цим інститутом врегульовано питання передання спадку на договірній основі, тому законодавець вирішив, що у більшому ступені він тяжіє саме до спадкового права.

2. Відкриття спадщини, місце відкриття спадщини та склад спадщини

При розкритті питання щодо відкриття спадщини важливо визначити, що спадщина відкривається унаслідок (або за підставами): 1) смерті особи; 2) оголошення особи померлою (ч. 3 ст. 46 ЦКУ, ч. 1 ст. 1220 ЦКУ). Також має важливо значення час відкриття спадщини, у ч. 2 ст. 1220 ЦКУ – це день смерті особи (спадкодавця), або якщо йдеться про судову процедуру визнання фізичної особи померлою, то це буде день, з якого за рішенням суду особа визнається померлою. Важливість коректного визначення часу відкриття спадщини пов'язана з таким: 1) з моменту смерті особи (спадкодавця) починається перебіг строку на прийняття спадщини; 2) саме на день смерті визначається склад спадкового майна; 3) визначається коло спадкоємців; 4) визначається початок перебігу строку на пред'явлення вимог кредиторів спадкодавця.

Смерть фізичної особи реєструється в органах реєстрації актів цивільного стану (РАЦСу), де видається свідоцтво про смерть, яке і буде свідчити про юридичний факт смерті фізичної особи (спадкодавця) і про день відкриття спадщини, а у випадку визнання фізичної особи померлою підставою для видання свідоцтва про смерть буде відповідне рішення суду. У ч. 2 ст. 1220 ЦКУ не визначається часом смерті конкретна година

смерті особи, але вона може мати значення, якщо протягом однієї доби померли особи, які б могли спадкувати одна після одної, а конкретна година смерті у цьому випадку надає підстави вважати, що ці особи одна за одною не спадкують, оскільки померли в один день, і спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з них. Аналогічне положення стосується кількох осіб, що могли б спадкувати, одна за одною та померли під час спільної для них небезпеки (частини 3, 4 ст. 1220 ЦКУ).

Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця, причому мається на увазі певний населений пункт (місто, селище, село тощо).

Якщо місце, де померла особа, не збігається з місцем її проживання, то місцем відкриття спадщини все одно вважається місце її постійного проживання (ч. 1 ст. 1221 ЦКУ). Якщо місце постійного проживання неможливо встановити, то у цьому випадку законодавець місцем відкриття спадщини визначає місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а якщо нерухоме майно у складі спадку відсутнє, то тоді місцем відкриття спадщини слід вважати місце знаходження основної частини рухомого майна спадкодавця (ч. 2 ст. 1221 ЦКУ). В особливих випадках місце відкриття спадщини встановлюється законом (частини 2 – 5 ст. 29 ЦКУ).

Згідно зі ст. 1218 ЦКУ до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належать спадкоємцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. Тобто «склад спадщини» – це і є сама спадщини (або спадкова маса), яку можуть успадкувати відповідні особи, що входять до кола спадкоємців за заповітом або за законом.

Спадщину поділяють на спадковий актив (всі майнові права, що входять до складу спадкового майна) і спадковий пасив (сукупність обов'язків спадкодавця, що переходить до спадкоємців).

Відповідно до цивільного законодавства до складу спадщини можуть входити: ті права і обов'язки, носієм яких був спадкодавець за життя (окрім прав спадкодавця на нерухоме та рухоме майно, це може бути право на вклад у банку (ст. 1228 ЦКУ), право на одержання страхових виплат (ст. 1229 ЦКУ), права на відшкодування збитків, моральної шкоди, неустойки (ст. 1230 ЦКУ), права та обов'язки за договором оренди житла за викупом (ст. 1232 (1) ЦКУ)); окремі права та обов'язки, які належали спадкодавцю (заробітна плата, пенсія, стипендія, аліменти тощо) і за життя він їх не отримав, а вони мали б передаватися членам його сім'ї, але на випадок їх відсутності такі права входять до складу спадщини (ст. 1227 ЦКУ); інтереси, що охороняються законом, у випадках, прямо передбачених законом (ст. 344 ЦКУ).

Слід звернути увагу, що права та обов'язки, які нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, не можуть входити до складу спадщини, а саме: особисті немайнові права (наприклад, права авторів, визначені ст. 423

ЦКУ); право на участь у товаристві та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами; право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом; права та обов'язки особи як кредитора або боржника, передбачені ст. 608 ЦКУ (ст. 608 ЦКУ «Припинення зобов'язання смертю фізичної особи»).

3. Спадкоємці, право на спадкування, усунення від права на спадкування

Згідно з законом спадкоємців може бути декілька видів. Відповідно до ч. 1 ст. 1222 ЦКУ спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини. А у ч. 2 ст. 1222 ЦКУ прописано, що спадкоємцями можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних відносин, якими є відповідно до ст. 2 ЦКУ держава Україна, територіальні громади та інші.

Право на спадкування мають спадкоємці, що «закликаються до спадщини», вони можуть бути визначені у заповіті. Якщо заповіт відсутній або визнаний недійсним, а також у випадку неприйняття спадщини або відмови від неї спадкоємцями за заповітом, або у разі неохоплення заповітом всієї спадкової маси, а тільки її частини, тоді до спадку закликаються спадкоємці за законом, які одержують право на спадкування почергово. Черги спадкоємців за законом визначаються статтями 1261 – 1265 ЦКУ.

Деякі особи відповідно до ст. 1224 ЦКУ можуть бути усунені від права на спадкування, це так звані «негідні спадкоємці», до яких законодавець відносить такі категорії осіб: 1) особа, яка умисно позбавила життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинила замах на їхнє життя. Але це положення закону не застосовується до особи, яка вчинила замах на життя інших спадкоємців у тому випадку, коли спадкодавець про це знав, але призначив її своїм спадкоємцем за заповітом; 2) особи, які умисно перешкоджали спадкодавцеві скласти заповіт, змінити або скасувати заповіт і цим сприяли виникненню права на спадкування у них самих або в інших осіб або сприяли збільшенню їхньої частки у спадщині; 3) батьки після дитини, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав і їхні права не були поновлені на час відкриття спадщини; 4) батьки (усиновлювачі) та повнолітні діти (усиновлені), а також інші особи, які ухилялися від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця, якщо ця обставина встановлена судом; 5) особи, шлюб між якими визнаний недійсним, не мають права спадкування за законом одна після одної. Але якщо шлюб визнаний недійсним після смерті одного з

подружжя, а той з подружжя, що пережив його не знав і не міг знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, то суд може визнати його право на спадкування частки майна того з подружжя, хто помер, у майні, яке було набуто ними за час цього шлюбу; 6) особа, що ухилялася від надання допомоги спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані, і судом факт ухилення був встановлений.

Слід зазначити, що положення ст. 1224 ЦКУ: по-перше, поширюються на всіх спадкоємців без виключення (зокрема і на тих, хто за законом має право на обов'язкову частку у спадщині відповідно до ст. 1241 ЦКУ); по-друге, положення ч. 1 цієї норми застосовується з урахуванням норм кримінального права та кримінально-процесуального права, оскільки діяння, що в ній передбачені, є кримінально карними і їх скоєння має бути підтверджено обвинувальним вироком (ухвалою) суду, що вступив у законну силу, а також особа, що скоїла відповідний злочин, має бути осудженою (ст. 19 Кримінального кодексу України); по-третє, частини 3, 4, 5 зазначеної норми застосовуються з оглядом на норми Сімейного кодексу України (гл. 5 «Недійсність шлюбу», гл. 15 «Обов'язок матері, батька утримувати дитину та його виконання», гл. 16 «Обов'язок, батьків утримувати повнолітніх дочку, сина та його виконання», гл. 17 «Обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати батьків та його виконання», гл. 22 «Обов'язок щодо утримання інших членів сім'ї та родичів»).

4. Поняття та форма заповіту, право на заповіт

У ст. 1233 ЦКУ дається таке визначення поняття заповіту: заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. За правовою природою заповіт є одностороннім правочином, а також він зазвичай є волевиявленням однієї фізичної особи, за винятком заповіту подружжя (ст. 1243 ЦКУ), де у ч. 1 наголошується, що подружжя має право скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить йому за правом спільної сумісної власності). Правовим наслідком складання заповіту є виникнення права на спадщину у осіб, які вказуються у заповіті як спадкоємці. Спадкоємцями за заповітом можуть бути фізичні особи, юридичні особи, держава, територіальна громада та інші.

Право на заповіт, а точніше на його складання має фізична особа з повною цивільною дієздатністю (ст. 34 ЦКУ), здійснюється це право особисто, представник у цьому випадку не може бути призначений (ст. 1234 ЦКУ), якщо заповіт, складений особою, яка не мала на це права, то він є нікчемним (ч. 1 ст. 1257 ЦКУ).

Загальні вимоги до форми заповіту прописано у ст. 1247 ЦКУ: 1) заповіт складається у письмовій формі із зазначенням місця та часу його складання; 2) заповіт має бути особисто підписаний заповідачем, але

якщо особа не може підписати заповіт власноручно (у зв'язку з хворобою або фізичною вадою), то за її дорученням у її присутності він може бути підписаний іншою особою, а цей підпис має посвідчуватися нотаріусом або посадовою особою, яка має право на вчинення нотаріальних дій із зазначенням причин, з яких текст правочину не може бути підписаний заповідачем (ч. 4 ст. 207 ЦКУ, ст. 1251 ЦКУ «Посвідчення заповіту посадовою особою органу місцевого самоврядування», ст. 1252 ЦКУ «Посвідчення заповіту іншою посадовою особою»); 3) заповіт має бути посвідчений нотаріусом (статті 1247, 1249 ЦКУ) або іншими посадовими, службовими особами, яким законодавець дає таке право відповідно до статей 1251, 1252 ЦКУ. Посвідчені заповіти підлягають державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, що затверджений Кабінетом Міністрів України. Керуючись змістом частин 1, 3 ст. 1247 ЦКУ, можна зробити висновок, що форма заповіту нотаріальна, а не проста письмова. Якщо заповіт складений з порушенням вимог щодо його форми, то він є нікчемним (ч. 1 ст. 1257 ЦКУ).

5. Недійсність заповіту

Спори щодо дійсності або недійсності заповіту можуть виникати після смерті заповідача, коли зміст заповіту вже відомий спадкоємцям. Такі спори зазвичай пов'язані з недотриманням вимог щодо форми заповіту, сумнівами спадкоємців щодо вільного волевиявлення заповідача або щодо його дієздатності тощо. Оскільки заповіт – це правочин, то він у випадку його недійсності, як і будь-який недійсний правочин, може бути або нікчемним або оспорюваним. Виходячи з ч. 1 ст. 1257 ЦКУ заповіт є нікчемним, якщо він складений особою, яка не мала на це права або складений з порушенням вимог щодо його форми. Як оспорюваний правочин слід розглядати заповіт у тому разі, коли у зацікавленої особи (осіб) є підстави вважати, що зміст заповіту не був вільним волевиявленням заповідача. І тоді зацікавлена особа має право подати позов до суду з вимогою визнати правочин недійсним (ч. 2 ст. 1257 ЦКУ, ст. 231 ЦКУ). Момент недійсності заповіту визначається на підставі ст. 236 ЦКУ, де у ч. 1 прописано, що нікчемний правочин або правочин, визнаний судом недійсним, є недійсним з моменту його вчинення, а у ч. 2 зазначається: якщо за недійсним правочином права та обов'язки передбачалися лише на майбутнє, то можливість настання їх у майбутньому припиняється.

Умови дійсності заповіту можна визначити, спираючись на зміст ст. 203 ЦКУ, у якій прописано загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину, а також керуючись ст. 1257 ЦКУ.

6. Права заповідача

Права заповідача визначаються у гл. 85 ЦКУ, зокрема ст. 1235 ЦКУ прописується право заповідача на призначення спадкоємців, із змісту норми виходить, що заповідач на свій розсуд може призначити одну або кілька фізичних осіб незалежно від наявності з ними сімейних родинних зв'язків, а також інших учасників цивільних відносин (відповідно до ст. 2 ЦКУ це можуть бути юридичні особи, територіальні громади, держава Україна та ін.). Також заповідач без зазначення причин може позбавити права на спадкування будь-кого із спадкоємців за законом (статті 1261 – 1265 ЦКУ). Однак заповідач не може позбавити права на спадкування осіб, які мають право на обов'язкову частину в спадщині (у ч. 1 ст. 1241 ЦКУ визначено ці особи, тобто малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець), непрацездатні батьки). Ці особи спадкують незалежно від змісту заповіту половину частки, яка належала б їм у випадку спадкування за законом.

Заповідач має право визначити обсяг спадщини, що має спадкуватися за заповітом (ст.1236 ЦКУ), тобто: 1) скласти заповіт щодо усієї спадщини, або тільки її частини. При цьому частина спадщини, що не охоплена заповітом, спадкується спадкоємцями відповідної черги, що викликається до спадкування за законом. Слід зазначити, що у цьому випадку мають право спадкування і спадкоємці за заповітом, якщо вони входять до кола спадкоємців певної черги за законом (ст.1245 ЦКУ); 2) охопити заповітом ті права та обов'язки, які належать йому на момент складення заповіту, а також ті, які можуть належати йому у майбутньому. До спадкоємців окрім прав спадкодавця переходить частина його обов'язків, що є пропорційною до одержаних ними прав.

Заповідач має право на заповідальний відказ (його ще називають легатом), котрий він може зробити у заповіті стосовно осіб (відказоодержувачів), які можуть входити або не входити до кола спадкоємців за законом. Предметом заповідального відказу законодавець визначає передання відказоодержувачеві (легетарію) у власність або за речовим правом майнового права або речі, що входить або не входить до складу спадщини. Також за заповідальним відказом спадкоємець може бути зобов'язаний надати право користування визначеною спадкодавцем частиною спадщини відказоодержувачу. При зміні власника майна (яким був спадкоємець), яке визначене у заповідальному відказі, право на користування цим майном у відказоодержувача зберігається. Але це право користування відповідним майном не відчужується, не передається і поширюється тільки на вказану у заповіті особу (осіб) (відказоодержувача), якщо інше не зазначено у заповіті. Заповідальний відказ втрачає чинність

у разі смерті відказоодержувача, що сталася до моменту відкриття спадщини (статті 1237 – 1239 ЦКУ).

Заповідач має право відповідно до ст. 1242 ЦКУ скласти заповіт з умовою, тобто обумовити виникнення права на спадкування у певної особи, що визначена у заповіті, тобто ця особа може отримати право на спадщину, якщо виконає певні умови заповідача на час відкриття спадщини (народить дитину, отримає певну освіту тощо). При цьому вимагати визнання умови недійсної відповідна особа не має права за такими підставами, що вона не знала про цю умову або виконання її від цієї особи не залежало. Якщо умова суперечить закону або моральним засадам суспільства, вона є нікчемною.

Заповідач має право підпризначити спадкоємця на випадок, якщо спадкоємець, зазначений у заповіті, помре до відкриття спадщини, не прийме її, відмовиться від її прийняття, буде усунений від права на спадкування або буде відсутня умова, що встановлена у заповіті (ст. 1244 ЦКУ).

Заповідач має право встановити у заповіті сервітут щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб (ст. 1246 ЦКУ).

Заповідач має право зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій немайнового характеру, зокрема щодо розпорядження цінними паперами, здійснення певного ритуалу поховання або дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети (ст. 1240 ЦКУ).

Заповідач має право на призначення виконавця заповіту, тобто доручення фізичній особі (з повною цивільною дієздатністю) або юридичній особі виконання заповіту. Цим виконавцем може бути один із спадкоємців за заповітом, якщо заповідач зазначив у заповіті як спадкоємців кількох осіб (ст. 1286 ЦКУ).

Заповідач відповідно до ст. 1254 ЦКУ має право особисто у будь-який час скасувати та змінити заповіт. Якщо заповідач скасував заповіт, то він може скласти новий, котрий скасує попередній повністю або частково, тобто тільки у тій частині, в якій є суперечність з попереднім. Якщо новий заповіт буде визнаний недійсним, то попередній не відновлюється, крім випадків: коли новий заповіт було складено заповідачем у момент неусвідомлення ним значення своїх дій та (або) неможливості керування ними (ст. 225 ЦКУ); якщо заповіт було складено під впливом насильства (ст. 231 ЦКУ). При цьому зазначені обставини мають бути доведені у суді зацікавленими особами, інакше кажучи, вони мають довести недійсність вчиненого правочину.

Скасування та змінення у заповіті мають бути посвідчені та підлягають реєстрації у Спадковому реєстрі.

7. Право на обов'язкову частину у спадщині

Цивілісти вважають, що через зазначене право втілюються моральні засади спадкового права, відповідно до яких підлягають захисту такі родові і сімейні зв'язки між заповідачем та його найближчими родичами, які він не може без достатніх підстав ігнорувати. Це право спадкоємців, які визначені ч. 1 ст. 1241 ЦКУ, а саме: малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця (якими є на підставі рішення Конституційного Суду № 1-рп/2014 від 11.02.2014 р. особи з обмеженими можливостями I, II, III групи, що визнані такими у встановленому законом порядку), непрацездатна вдова (вдівець), непрацездатні батьки. Зазначених осіб ще називають обов'язковими спадкоємцями. Перелік цих осіб є вичерпаним, усі вони є спадкоємцями першої черги за законом (ст. 1261 ЦКУ) і спадкують незалежно від змісту заповіту половину частки, яка належала б їм у випадку спадкування за законом (обов'язкова частка).

Таким чином, метою встановлення обов'язкової частки є захист суб'єктивного майнового права окремих спадкоємців першої черги, які, на думку законодавця, є найбільш уразливими у соціальному аспекті. Розмір обов'язкової частки може бути зменшений судом з урахуванням відносин між спадкодавцем і спадкоємцем, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення.

Постановою Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05. 2008 № 7 визначаються підстави для зменшення судом обов'язкової частки у спадщині, ними можуть бути: непідтримання спадкоємцем зв'язків зі спадкодавцем, незважаючи на потребу останнього у цьому; погане поводження спадкоємця зі спадкодавцем; ненадання спадкодавцеві допомоги, коли той перебував у небезпеці; нездійснення належного догляду за спадкодавцем; виокремлення спадкоємцю певної частки майна ще за життя спадкодавця тощо.

Здатність особи спадкувати за обов'язковою часткою визначається на час відкриття спадщини. Право на обов'язкову частку не спадкується.

8. Посвідчення заповіту та таємниця заповіту

Посвідчення заповіту відповідно до ЦКУ здійснюється нотаріусом (статті 1248, 1249 ЦКУ), посадовою особою органу місцевого самоврядування (ст. 1251 ЦКУ), іншою посадовою або службовою особою, якщо спадкодавець знаходиться у певних установах або локаціях, визначених законом. Зокрема заповіт посвідчується: головним лікарем, його заступником з медичної частини або черговим лікарем лікарні, госпіталю та іншого стаціонарного закладу охорони здоров'я під час знаходження особи (спадкодавця) у відповідному закладі; капітаном судна під час перебування особи (спадкодавця) на морському, річковому судні,

що ходить під прапором України; начальником пошукової або іншої експедиції, якщо особа (спадкодавець) перебуває в цій експедиції; командиром (начальником) військової частини, якщо особа (спадкодавець) є військовослужбовцем або членом його сім'ї; начальником пенетенціарної установи, якщо особа (спадкодавець) відбуває покарання (ст. 1252 ЦКУ).

Нотаріус посвідчує заповіт: 1) написаний заповідачем власноручно або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів; 2) який записав власноручно зі слів заповідача або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів, але у цьому випадку заповіт має бути в голос прочитаний заповідачем і підписаний ним. Якщо заповідач не може через фізичні вади сам прочитати заповіт, то його посвідчення має відбуватися обов'язково у присутності не менш як двох свідків (ч. 2 ст. 1253 ЦКУ). Свідками можуть бути особи з повною цивільною дієздатністю, при цьому свідками не можуть бути: нотаріус або інша посадова чи службова особа (яка має право здійснювати відповідну нотаріальну дію на випадок, якщо посвідчення заповіту здійснює не нотаріус відповідно до статей 1251, 1252 ЦКУ; спадкоємці за заповітом, члени сім'ї та близькі родичи спадкоємця за заповітом; особи, які не можуть прочитати або підписати заповіт. Свідки повинні зачитати заповіт в голос та поставити свій підпис. А до тексту заповіту мають бути внесені відомості про особу свідків.

Слід зазначити, що за бажанням заповідача його заповіт може бути посвідчений при свідках незалежно від наявності в нього певних вад (ч. 1 ст. 1253 ЦКУ).

Якщо заповіт є секретним, то нотаріус ставить посвідчувальний напис на заклеєному конверті (поданому нотаріусу заповідачем з його підписом), у якому знаходиться заповіт (тобто нотаріус із змістом заповіту не знайомиться), скріплює його печаткою у присутності заповідача, потім поміщає заповіт в інший конверт і опечатує (ст. 1249 ЦКУ).

Щодо посвідчення заповіту (окрім секретного) посадовою особою органу місцевого самоврядування, то ця особа може здійснити нотаріальну дію, якщо у населеному пункті немає нотаріуса (ст. 1251 ЦКУ).

Відповідно до ст. 1252 ЦКУ залежно від місця знаходження заповідача (лікарня, морське, річкове судно, пошукова експедиція, пункт дислокації військової частини, військово-навчальна установа, установа виконання покарань, слідчий ізолятор тощо), заповіт може бути посвідчений при свідках відповідно головним лікарем, його заступником з медичної частини, черговим лікарем, капітаном судна, начальником пошукової експедиції, командиром (начальником) військової частини, начальником установи виконання покарань, начальником слідчого ізолятора та ін.

Всі особи, що можуть відповідно до закону брати участь у процедурі посвідчення заповіту, не мають права до відкриття спадщини розголошувати відомості щодо факту складення заповіту, його змісту,

скасування або змінення заповіту. Таким чином, дотримується таємниця заповіту (ст. 1255 ЦКУ).

Запитання для самоконтролю

1. Розкрийте поняття спадкування в об'єктивному розумінні.
2. Розкрийте поняття спадкування в суб'єктивному розумінні.
3. Визначіть основне правове забезпечення спадкового права.
4. Визначіть структуру Книги VI ЦКУ.
5. Виділіть види правонаступництва при спадкуванні.
6. Які види (шляхи) спадкування визначаються законом?
7. Визначіть правовий режим відкриття спадщини.
8. Яке місце законодавець визначає «місцем відкриття спадщини»?
9. Що входить до складу спадщини?
10. Які учасники цивільних відносини можуть бути спадкоємцями?
11. За якими підставами спадкоємці можуть бути усунені від спадкування?
12. У чому полягає право на спадкування?
13. Розкрийте поняття заповіту.
14. В чому полягає право на заповіт?
15. Які загальні вимоги до форми заповіту визначаються законом?
16. За якими підставами заповіт може бути визнаний недійсним?
17. Які права заповідача визначає законодавець?
18. Визначіть поняття заповідального відказу та його особливості.
19. Чи можна укласти заповіт з умовою?
20. Хто має право на обов'язкову частку у спадщині і який її розмір?
21. Які правові засади щодо посвідчення заповіту прописані у ЦКУ?
22. Коли заповіт посвідчується при свідках і хто не може бути свідком?
23. Які особливості посвідчення секретного заповіту?
24. Які особи окрім нотаріуса мають право посвідчення заповіту і у яких випадках?
25. У чому полягає таємниця заповіту?

Лекція 7. СПАДКОВЕ ПРАВО (II частина)

План лекції

1. Черговість спадкування за законом.
2. Спадкування за правом представлення.
3. Спадкування усиновлювачами та усиновленими.
4. Прийняття спадщини.
5. Спадкова трансмісія
6. Відмова від спадщини.
7. Відумерлість спадщини.

1. Черговість спадкування за законом

Спадкування за законом (як вже зазначалося у попередній лекції) відповідно до закону відбувається у таких випадках: 1) коли відсутній заповіт; 2) коли заповітом охоплюється спадкова маса заповідача не повністю; 3) якщо заповіт визнаний недійсним; 4) якщо спадкоємці за заповітом не приймають спадщину або відмовляються від її прийняття (ч. 2 ст. 1223 ЦКУ).

Спадкуванню за законом присвячено гл. 86 ЦКУ. При спадкуванні за законом відповідно до ч. 1 ст. 1258 ЦКУ спадкоємці одержують право на нього по чергово, всього законодавець передбачає п'ять черг (статтями 1261–1265 ЦКУ). Спочатку до спадкування закликаються спадкоємці першої черги (це діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, хто пережив спадкодавця, батьки спадкодавця). Слід зазначити, що при спадкуванні дітей застосовуються положення гл. 12 Сімейного кодексу України (далі – СКУ), де визначається походження дитини. Кожна наступна черга спадкоємців буде закликатися до спадкування, якщо відсутні спадкоємці попередньої черги, або якщо вони усунені від права на спадкування (ст. 1224 ЦКУ), а також у разі, коли спадкоємці відповідної черги не прийняли спадщину або відмовилися від її прийняття (ч. 2 ст. 1258 ЦКУ).

Другу чергу спадкоємців за законом становлять: рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і матері. Третя черга спадкоємців: рідні дядько та тітка спадкодавця. До четвертої черги входять особи, які проживали із спадкодавцем однією сім'єю не менше п'яти років до часу відкриття спадщини (цивілісти вважають, що ця норма, перш за все, надає право на спадкування для особи, що проживала у цивільному шлюбі із спадкодавцем, але також це можуть інші особи, що є учасниками сімейних відносин відповідно до ст. 2 СКУ. До п'ятої черги спадкоємців за законом входять: 1) родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, при цьому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення (слід мати на

увазі, що ступінь споріднення визначається числом народжень, що віддаляють родича від спадкодавця, при цьому сам спадкоємець не входить до цього числа); 2) утриманці спадкодавця, тобто неповнолітні або непрацездатні особи, які не були членами його сім'ї, але не менш як п'ять років одержували від нього матеріальну допомогу, що була для них основним джерелом засобів до існування.

Між спадкоємцями за законом виділяють дві лінії споріднення: пряма (мати, батько, дочка, син, внучка, внук, правнучка, правнук і т. д.), коли родичі послідовно походять один від одного; бокова (брати, сестри, дядько, тітка, племінники, двоюрідні сестри та брати і т. д.), коли родичі походять від спільного предка. Пряма лінія споріднення має два види: висхідна, коли споріднення встановлюється від нащадків до предків; низхідна – від предків до нащадків.

Слід зазначити, що черговість одержання права на спадкування може бути змінена у встановлених законом випадках: на підставі нотаріально посвідченого договору між зацікавленими в цьому спадкоємцями, а цей договір не може порушувати прав інших спадкоємців; за рішенням суду спадкоємець наступних черг за законом може отримати право на спадкування разом із спадкоємцями тієї черги, що закликається до спадкування, якщо він протягом тривалого часу опікувався, матеріально забезпечував, надавав іншу допомогу спадкодавцеві, який знаходився у безпорадному стані через похилий вік, хворобу або каліцтво (ст. 1259 ЦКУ).

Розмір часток у спадщині кожного спадкоємця за законом є рівним, але спадкоємці за усною угодою можуть змінити розмір своїх часток при спадкуванні рухомого майна. Якщо йдеться про змінення часток спадкоємців при спадкуванні нерухомого майна, то вони мають укласти про це у письмовій нотаріальній формі (ст. 1267 ЦКУ). Якщо хтось із спадкоємців певної черги не приймає спадщину, то його частка переходить до інших спадкоємців, закликаних до спадкування, і розподіляється між ними порівну.

2. Спадкування за правом представлення

Спадкування за правом представлення – це особливий порядок спадкування за законом, який застосовується, коли у разі смерті до відкриття спадщини спадкоємців першої, другої або третьої черги (тобто тієї черги, що закликається до спадкування), до складу відповідної черги включаються певні спадкоємці п'ятої черги, а саме: 1) внуки, правнуки спадкодавця (замість померлих дітей спадкодавця) спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові, бабі, дідові, якби вони були живими на час відкриття спадщини (це коли до спадкування закликається перша черга спадкоємців за законом); 2) прабаба, прадід спадкують ту частку спадщини, яка належала б за

законом їхнім дітям (бабі, дідові спадкодавця), якби вони були живими на момент відкриття спадщини, а також племінники спадкодавця спадкують частку спадку замість померлих їх матері або батька (братів, сестер спадкодавця) (це коли до спадкування закликається друга черга спадкоємців за законом); двоюрідні брати та сестри спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їх матері або батькові (тітці, дядькові спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини (це коли до спадкування закликається третя черга спадкоємців за законом) (частини 1 – 4 ст. 1266 ЦКУ).

Також згідно з ч. 5 ст. 1266 ЦКУ, якщо спадкування за правом представлення здійснюється кількома особами, то частка у спадщині померлого родича поділяється між ними порівну

При спадкуванні по прямій низхідній лінії право представлення діє без обмеження ступеня споріднення (ч. 6 ст. 1266 ЦКУ). Особою, від якої потрібно починати низхідну (спадну) лінію споріднення (тобто від предків до нащадків, прадід-дід-батько-син), є спадкодавець. Наприклад, коли до спадкування закликається перша черга спадкоємців і спадкодавцем у сім'ї є дід, то по прямій низхідній лінії спадкувати мають його діти, але за правом представлення у разі смерті дітей ця низхідна лінія продовжується і спадкувати у цьому випадку будуть його внуки замість дітей і т. д.

3. Спадкування усиновлювачами і усиновленими

Усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду (ч. 1 ст. 207 ЦКУ). Отже, усиновлювачі – це особи (ст. 211 СКУ визначає осіб, які можуть бути усиновлювачами), які на підставі рішення суду набувають статус батьків певної дитини у правовому розумінні, відповідно усиновлені – це діти, які на підставі рішення суду набувають батьків у правовому розумінні і внаслідок цього стають учасниками сімейних відносин у певній родині (ст. 2 СКУ). Отже, виходячи з цього ст. 1260 ЦКУ визначається правовий режим спадкування усиновленими та усиновлювачами за законом: 1) усиновлений та його нащадки, з одного боку, та усиновлювач і його родичі – з іншого, прирівнюються до родичів за походженням; 2) усиновлений та його нащадки не спадкують за законом після смерті його батьків за походженням, інших його родичів по висхідній лінії (тобто від нащадків до предків, син-батько-дід, прадід і т. д.), а батьки за походженням та інші їх родичі по висхідній лінії не спадкують після смерті усиновленого та його нащадків. Тобто виходить, що усиновлений позбавляється права на спадкування після своїх кровних батьків та інших родичів за походженням і навпаки; 3) з цих правил є виняток, коли за рішенням суду про усиновлення зберігається правовий зв'язок між усиновленим та його бабою, дідом, братом, сестрою за походженням, тоді усиновлений має право спадкувати після смерті баби, діда за

походженням за правом представлення, а після смерті брата, сестри за походженням має право на спадкування як спадкоємець другої черги. А зазначені родичі за походженням також спадкують після смерті усиновленого як спадкоємці другої черги.

4. Прийняття спадщини

Перш ніж розглядати питання прийняття спадщини, доцільно звернути увагу на правову формулу: «спадкоємці закликаються до спадкування». Цю формулу вживають багато цивілістів у відповідному контексті, але є такі, що вважають її юридично некоректною. Мотивують вони свою думку тим, що ця правова формула, або як її ще називають «правова конструкція», не використовується у чинному ЦКУ і що термін «закликати» з огляду на його тлумачення у науково-довідковій літературі (зокрема, у «Словнику сучасної української мови» «закликати» означає кликати, запрошувати кого-небудь прийти) не відповідає правовому змісту підстав, за якими виникає право на спадкування за законом, тобто спадкоємці не закликаються до спадкування, вони отримують це право за наявності певних юридичних фактів (В. Крат). Але відповідно до чинного ЦКУ є підстави вважати, що спадкоємці до спадкування все ж такі закликаються, оскільки законодавець визначає право спадкоємців не тільки на прийняття спадщини, але й на відмову від її прийняття (ч. 2 ст. 1223, ч. 1 ст. 1268, статті 1273, 1274 ЦКУ), тобто вибір приймати або не приймати спадщину, а також відмовитися від неї, за спадкоємцем. Ніякого примусу з боку держави та будь-яких інших суб'єктів немає, тільки вільне волевиявлення (не встановлюється законодавцем обов'язок прийняти спадщину!). Таким чином, коли на підставі настання юридичного факту смерті спадкодавця відкривається спадщина, правова конструкція «спадкоємці закликаються до спадкування» починає працювати відповідно до чинного законодавства.

Отже, прийняття спадщини – це по суті здійснення права як на спадкування, так і на відмову від нього (гл. 87 ЦКУ). Як вже зазначалося, спадкоємець за заповітом або за законом має право прийняти спадщину або не прийняти її, при цьому якщо спадщина приймається, то без будь-яких умов та застережень (ч. 1, 2 ст. 1268 ЦКУ). Спадщина належить спадкоємцеві з часу її відкриття (ч. 5 ст. 1268 ЦКУ), але для її прийняття встановлюється строк у шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини. Якщо виникнення у особи права на спадкування залежить від неприйняття або відмови від прийняття спадщини іншими спадкоємцями, то строк прийняття спадщини для цієї особи встановлюється у три місяці з моменту неприйняття спадщини або відмови від її прийняття зазначеними спадкоємцями. При цьому якщо строк, що залишився для прийняття спадщини, менш ніж три місяці, то він продовжується до трьох місяців (ст. 1270 ЦКУ).

У разі пропущення строку для прийняття спадщини, що встановлений ст. 1270 ЦКУ, спадкоємець вважається таким, що не прийняв її. Але цей строк можна поновити: 1) за письмовою згодою спадкоємців, що прийняли спадщину, спадкоємець, що пропустив строк прийняття спадщини, може подати заяву про прийняття спадщини нотаріусу або в сільських населених пунктах уповноваженим на нотаріальні дії посадовій особі органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини; 2) за позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, і тоді суд може визначити додатковий строк подання ним заяви для прийняття спадщини (ч. 2, 3 ст. 1272 ЦКУ).

Якщо після спливу строку для прийняття спадщини і після її розділу між спадкоємцями спадщину прийняли інші спадкоємці, визначені частинами 2, 3 ст. 1272 ЦКУ (тобто ті спадкоємці, для яких був поновлений строк прийняття спадщини), вона підлягає перерозподілу між ними. Зазначені інші спадкоємці мають право вимагати передання їм частини майна у натурі, якщо воно збереглося, або виплати їм грошової компенсації (ч. 1 ст. 1280 ЦКУ).

Спадкоємців, що мають прийняти спадщину, поділяють на тих, які проживали, і тих, які не проживали разом із спадкодавцем. Перші вважаються такими, що прийняли спадщину, якщо не заявили про її неприйняття протягом встановленого законом строку (ч. 3, 4 ст. 1268, ст. 1270 ЦКУ). Другі мають особисто подати заяву нотаріусу (іншим особам, що мають права на нотаріальні дії), а також відкликати її протягом строку, встановленому законом для прийняття спадщини. Неповнолітні особи мають право подати заяву про прийняття спадщини без згоди батьків, а від імені малолітньої або недієздатної особи таку заяву можуть подати батьки (усиновлювачі), опікун (ст. 1269 ЦКУ).

Частки кожного спадкоємця у спадщині є рівними, якщо їх не змінив спадкодавець у заповіті. Кожен із спадкоємців має право на виділ його частки у натурі, при цьому деякі спадкоємці мають переважне право на виділення їм спадкового майна у натурі (спадкоємці, що проживали разом із спадкодавцем однією сім'єю або були з ним співвласниками майна) (статті 1278, 1279 ЦКУ).

5. Спадкова трансмісія

Спадкова трансмісія – це особливий порядок здійснення права на спадкування, який може бути застосований на етапі прийняття спадщини. Цей порядок визначається ст. 1276 ЦКУ, а саме: якщо спадкоємець за законом або за заповітом помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, право на прийняття належної йому частки спадщини, крім права на прийняття особливої частки у спадщині, переходить до його спадкоємців. Прийняття спадщини у цьому випадку здійснюється протягом строку, що залишився до спливу шести місяців (які визначені для

прийняття спадщини ст. 1270 ЦКУ), але якщо цей строк менший ніж три місяці, то він продовжується до трьох місяців.

Отже, при спадковій трансмісії відбувається перехід права на спадкування від померлого спадкоємця (який вже був закликаний до прийняття спадщини, але не встиг її прийняти) до його нащадків (спадкоємців).

6. Відмова від спадщини

Відмова від спадщини – це право спадкоємців відмовитися від прийняття спадщини після її відкриття протягом строку, встановленому законом на прийняття спадщини. Правовий режим відмови від спадщини визначається статтями 1273–1275 ЦКУ. Про відмову від спадщини спадкоємці мають подати заяву у нотаріальну контору (або іншим уповноваженим особам, які мають право на нотаріальні дії у сільських населених пунктах) за місцем відкриття спадщини, при цьому відмовляються спадкоємці безумовно і беззастережно, але мають право відкликати подану заяву протягом строку прийняття спадщини.

Спадкоємці за заповітом і за законом мають право відмовитися від права на спадщину на користь інших спадкоємців, перші – на користь іншого спадкоємця за заповітом, а другі – на користь будь-кого із спадкоємців за законом незалежно від черги. А спадкоємці, на користь яких відмовилися від спадщини, мають право також відмовитися від своєї частки спадщини. Якщо ж заповідач підпризначив спадкоємця у заповіті, то спадкоємець, на користь якого складений заповіт, має право відмовитися від права на спадкування тільки на користь цього підпризначеного спадкоємця.

У тому випадку, коли спадкоємець не відмовляється від права на спадкування на користь іншого спадкоємця і не має місця підпризначення спадкоємця у заповіті, то частка у спадщині, від якої відмовився спадкоємець за заповітом, розподіляється між іншими спадкоємцями за заповітом порівну, а частка спадкоємця за законом розподіляється порівну між спадкоємцями тієї черги, що закликана до спадкування. Відмова спадкоємця за заповітом від прийняття спадщини не позбавляє його права спадкування за законом.

7. Відумерлість спадщини

Відповідно до ст. 1277 ЦКУ визначається порядок визнання спадщини відумерлою. Отже, у разі відсутності спадкоємців за законом і за заповітом усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, відмови від прийняття спадщини орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини або за місцем знаходження нерухомого майна зобов'язаний подати до суду заяву про

визнання спадщини відумерлою після спливу одного року від часу відкриття спадщини. Спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади. Територіальна громада при цьому зобов'язана задовільнити вимоги кредиторів спадкодавця відповідно до ст. 1231 ЦКУ, а якщо власником відумерлого майна стали декілька територіальних громад, то вимоги кредиторів спадкодавця задовольняються ними пропорційно до вартості відумерлого майна, набутого у власність кожною з них.

Слід зазначити, що заяву про визнання спадщини відумерлою можуть подати окрім територіальної громади інші особи: кредитор спадкодавця; власники або користувачі земельних ділянок суміжних із земельною ділянкою, що входить до складу спадщини. У такому разі суд залучає до розгляду справи органи місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини та/або місцем знаходження нерухомого майна.

Особи, які мають право або зобов'язані подавати заяву про визнання спадщини відумерлою, мають право на одержання інформації зі Спадкового реєстру про заведену спадкову справу та видане свідоцтво про право на спадщину.

Окрім того, спадкоємець, що пропустив строк прийняття спадщини, яка перейшла як відумерла у власність територіальної громади, має право вимагати передання майна, що входить до складу спадщини в натурі (якщо воно зберіглося) або має право на грошову компенсацію (у разі продажу майна) (ч. 2 ст. 1280 ЦКУ).

Запитання для самоконтролю

1. У яких випадках відбувається спадкування за законом?
2. Які є черги спадкування за законом, визначені законодавцем?
3. Який порядок спадкування за законом визначається законодавцем?
4. Визначіть порядок змінення черговості при спадкуванні за законом.
5. Який розмір часток спадкоємців за законом визначає законодавець?
6. Визначіть порядок спадкування за правом представлення.
7. Охарактеризуйте особливості спадкування усиновлювачами та усиновленими.
8. Визначіть порядок та строки прийняття спадщини.
9. У чому полягає правовий зміст спадкової трансмісії?
10. Які підстави, порядок та правові наслідки встановлені законодавцем для визнання спадкового майна відумерлим?

Рекомендована література до лекцій 6, 7: [1–3, 6–9, 23, 28–30, 32–34, 38–41].

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254 к/96-ВР // *Відомості Верховної ради*. – 1996. – № 30. – Ст. 141 (із змін. і допов.)
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // *Відомості Верховної Ради України*. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356 (із змін. і допов.).
3. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768 // *Відомості Верховної Ради України*. – 2002. – № 3, 4. – Ст. 27 (із змін. і допов.).
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003. № 436-IV // *Відомості Верховної ради України*. – 2003. – № 18–22. – Ст. 144 (із змін. і допов.).
5. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI // *Відомості Верховної Ради України*. – 2012. – № 44–48. – Ст. 552 (із змін. і допов.).
6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI // *Відомості Верховної Ради України*. – 2011. – № 13–17. – Ст. 112 (із змін. і допов.).
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // *Відомості Верховної Ради України*. – 2001. – № 25, 26. – Ст. 131 (із змін. і допов.).
8. Кодекс про адміністративні правопорушення від 03.12.1984 № 2768 // *Відомості Верховної Ради*. – 1983. – № 51. – Ст. 27 (із змін. і допов.).
9. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III // *Відомості Верховної Ради України*. – 2002. – № 21, 22. – Ст. 135 (із змін. і допов.).
10. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 9.09.1886 р. [Електронний ресурс]. – URL : https://zacon.rada.gov.ua/laws/show/995_05
11. Паризька конвенція про охорону прав промислової власності від 20.03.1883 р. [Електронний ресурс]. – URL : https://zacon.rada.gov.ua/laws/show/995_123
12. Мадридська угода про міжнародну реєстрацію знаків від 14.04.1891 р. [Електронний ресурс]. – URL : http://zacon.rada.gov.ua/laws/shows/995_134#Text.
13. Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення : вчинено в Римі 26 жовтня 1961 р. [Електронний ресурс]. – URL : http://zacon.rada.gov.ua/laws/show/995_763#Text.
14. Про охорону прав на винаходи та корисні моделі : Закон України від 15.12.1993 р. № 3687-XI // *Відомості Верховної Ради України*. – 1994. – № 7. – Ст. 32 (із змін. і допов.).
15. Про охорону прав на промислові зразки : Закон України від 16.12.1993 № 3688-XI // *Відомості Верховної Ради України*. – 1994. – № 7. – Ст. 34 (із змін. і допов.)
17. Про топографії інтегральних мікросхем : Закон України від 05.10.1997 р. № 621/97-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. – 1998. – № 8. – Ст. 28 (із змін. і допов.)

18. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : Закон України від 15.12.1993 р. № 3689-XII // *Відомості Верховної Ради України*. – 1994. – № 7. – Ст. 36. (із змін. і допов.).

19. Про охорону прав на сорти рослин : Закон України від 21.04.1993 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 1993. – № 21. – Ст. 218 (із змін. і допов.).

20. Про охорону прав про географічні зазначення походження товарів : Закон України від 16.06.1999 р. № 752-XIV // *Відомості Верховної Ради України*. – 1999. – № 32. – Ст. 267 (із змін. і допов.).

21. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-XII // *Відомості Верховної Ради України*. – 1994. – № 13. – Ст. 64 (із змін. і допов.).

22. Методичні рекомендації про порядок складання, подачі та розгляду заявки на раціоналізаторську пропозицію : затв. наказом Держпатенту України від 27 серпня 1995 р. № 121 [Електронний ресурс]. – URL : http://zacononline.com.ua/documents/show/90075_90075

23. Положення про свідоцтво на раціоналізаторську пропозицію і порядок його видачі : затв. наказом Держпатенту України від 22 серпня 1995 р. № 129 [Електронний ресурс]. – URL : <http://zacon.rada.gov.ua/laws/show/20323-95#Text>.

24. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425 // *Відомості Верховної Ради України*. – 1993. – № 39. – Ст. 383 (із змін. і допов.).

25. Постанова Кабінету Міністрів України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 25.12.2015 (із змін. і допов.) [Електронний ресурс]. – URL : <https://zacon.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-n#Text>.

26. Постанова Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» від 17.06.1992 р. № 2771-XII (із змін. і допов.) [Електронний ресурс]. – URL : <https://zacon.rada.gov.ua/laws/show/2471-12#Text>.

27. Про основні засади примусового влучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів : Закон України від 03.03.2022 р. № 2116-IX [Електронний ресурс]. – URL : <https://zacon.rada.gov.ua/law/show/2116-20#Text>.

28. Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені у майбутньому : Закон України від 15.08.2022 № 2518-IX [Електронний ресурс]. – URL : <https://zacon.rada.gov.ua/laws/show/2518-20#Text>.

29. Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтва про право на спадщину та свідоцтва про право власності на частку у спільному майні подружжя : схвалено рішенням науково-експертної ради з питань нотаріату при міністерстві юстиції України від

29.01.2009 р. [Електронний ресурс] – URL : <https://zacon.rada.gov.ua/laws/show/n0001323-03#Text>.

30. Про практику у справах про спадкування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 7 [Електронний ресурс]. – URL : <https://zacon.rada.gov.ua/laws/show/vooo7700-08#Text>.

31. Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування: Лист Вищого спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 р. [Електронний ресурс]. – URL : <https://zacon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13#Text>.

32. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 р. № 1556 (із змінами, внесеними згідно з розпорядженням КМУ № 1787 від 29.12.2021 р.) [Електронний ресурс]. – URL : <https://zacon.rad.gov.ua>

33. Цивільний кодекс України : наук-практ. коментар [Електронний ресурс]. – URL : <http://uazacon.ru/ukr/tsku>

34. Цивільне право : підручник. У 2 т. Т. 1 / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, В. М. Домашенко та ін. – Харків : Право, 2017. – 656 с.

35. Терещук, Г. А. Цивільне право : консп. лекцій / Г. А. Терещук. – Луцьк : ЛНТУ, 2017. – 267 с.

36. Інтелектуальне право України / за заг. ред. проф. О. С. Яворської. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2016. – 608 с.

37. Світличний, О. П. Право інтелектуальної власності : підручник / О. П. Світличний. – Київ : НУБіП України, 2017. – 355 с.

38. Гордеюк, А. О. Право інтелектуальної власності : навч. посіб. / А. О. Гордеюк, С. Ф. Гуцу, М. Ж. Мкртчян. – Харків : ХАІ, 2017. – 74 с.

39. Дзера, О. В. Цивільне право України : загальна частина : підручник / О. В. Дзера. – Київ : Юрінком Інтер, 2018. – 976 с.

40. Цивільне право : загальна частина : підручник / Н. В. Іванюта, Л. М. Ніколенко, В. В. Буга та ін. – Київ : Дакор, 2021. – 312 с.

41. Кухарєв, О. Є. Спадкове право України : підручник / О. Є. Кухарєв. – Київ : Алерта, 2020. – 362 с.

42. Майданик, Р. А. Речове право : підручник / Р. А. Майданик. – Київ : Алерта, 2019. – 1102 с.

43. Харитонов, Є. О. Право власності : навч. посіб. / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, К. Г. Некіст. – Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2018. – 256 с.

44. Харитонова, О. І. Право інтелектуальної власності : підручник / О. І. Харитонова. – Київ : Юрінком Інтер, 2020. – 540 с.

45. Капінос, М. М. Інтелектуальна власність : підруч. для аспірантів вищих навч. закладів / М. М. Капінос, Е. Т. Лерантович, М. М. Солощук. – Харків : Друкарня Мадрид, 2016. – 396 с.

ЗМІСТ

Лекція 1. ПРАВО ВЛАСНОСТІ (I частина).....	3
Лекція 2. ПРАВО ВЛАСНОСТІ (II частина).....	9
Лекція 3. ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ	18
Лекція 4. АВТОРСЬКЕ ПРАВО І СУМІЖНА ПРАВА	24
Лекція 5. ПРАВО ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ	37
Лекція 6. СПАДКОВЕ ПРАВО (I частина).....	50
Лекція 7. СПАДКОВЕ ПРАВО (II частина).....	61
БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК.....	68

Навчальне видання
Гордеюк Алла Олександрівна

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Редактор Н. М. Сікульська

Зв. план, 2022
Підписано до друку 28.02.2023
Формат 60x84 1/16. Папір офс. Офс. друк
Ум. друк. арк. 4. Обл.-вид. арк. 4,5. Наклад 50 пр.
Замовлення 124. Ціна вільна

Видавець і виготовлювач
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»
61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17
<http://www.khai.edu>
Видавничий центр «ХАІ»
61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17
izdat@khai.edu

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції сер. ДК № 391 від 30.03.2001